

II

POKUŠAJ NEPRIJATELJA DA UNIŠTI VRHOVNO RUKOVODSTVO NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

Posle završetka zimskih operacija, jedinice NOVJ produžile su dejstva na komunikacije i neprijateljske posade. Nemačko komandovanje, predviđajući mogućnost savezničkog iskrcavanja, htelo je da na svaki način očuva komunikacije koje vezuju dolinu Save s jadranskom obalom. Radi toga je u prolećnim borbama težilo da razbije jedinice NOVJ koje su neposredno ugrožavale komunikacije i druge nemačke objekte u jadranskom zaleđu. Ali, s obzirom na svoje opšte operativno-strategijske mogućnosti u tom periodu, nemačke trupe su odsada mogle preduzeti samo ograničene — usamljene ili sinhronizovane — napade na pojedine grupacije NOVJ. Zato će nemačke jedinice pokušati, pored ostalog, da unište i vrhovno rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta, baš u vreme kada se Narodnooslobodilačka vojska bila afirmisala kao značajna snaga antifašističke koalicije a nova Jugoslavija zadobila simpatije širom sveta.

VOJNO-POLITICKI POLOŽAJ NOVE JUGOSLAVIJE

Opšta situacija u proleće 1944. bila je za nemačke trupe nepovoljna.

Na istočnom frontu je Crvena armija, 11. maja, oslobođila Sevastopolj i proširila ranije obrazovane mostobrane na desnoj obali Dnjestra, u vezi s pripremama za novu ofanzivu u Rumuniji. Krajem maja nastupila je kratka stabilizacija fronta na liniji Lenjingrad — Cudsko jezero — Vitepsk — Mogiljev — Pripetske močvare — severni ogranci Karpat — Jaši — Dnjestar, a Crvena armija izvodila je obimne pripreme za veliku ofanzivu koja je u junu trebalo da otpočne kod Vitepska.

Na Zapadu su engleska i američka avijacija bombardovalje saobraćajne čvorove u zapadnoj i južnoj Francuskoj (Amijen, Marselj, Lion i dr.) i fabrike sintetičkog benzina (Lojna i Merzeburg). Savezničke trupe su vršile poslednje pripreme za desant u Normandiju, koji je počeo 6. juna.

Na frontu u Italiji 8. britanska i 5. američka armija preduzele su 11. maja ofanzivu, probile nemačke položaje na tzv. Gustavovojoj liniji i prinudile nemačke trupe da 17. maja napuste dugo branjeno Kasino i dolinom reke Liri povuku se ka Rimu, koji će biti zauzet 4. juna.

Na Dalekom istoku, u drugoj polovini maja, dok su japanske snage preduzimale ofanzivu u kineskoj provinciji Honan, britanske i kineske trupe su nastavljale ofanzivne operacije u severnoj Burmi, a američke snage izvodile uspešne pomorske desante na severnu obalu Gvineje i na ostrva naspram nje.

U Jugoslaviji su Vrhovni štab NOV i POJ i Centralni komitet Komunističke partije, preko vojnih i partijskih rukovodstava Slovenije, Crne Gore, Srbije i Makedonije, održavali kontakt sa rukovodstvima oslobodilačkih pokreta susednih zemalja: Italije, Albanije, Grčke i Bugarske, gde je borba protiv nemačkih okupatora uzimala sve više maha. U Slovensačkom primorju pristupilo se uspostavljanju koordinacionih odbora Osvobodilne fronte i Italijanskog oslobodilačkog veća, zatim je došlo do češčih zajedničkih dejstava naših i italijanskih partizanskih jedinica na teritoriji Beneške Slovenije i Furlanije. U prvoj polovini 1944. organizovana su zajednička dejstva naših i bugarskih partizanskih jedinica na prostoriji Crna Trava — Vranje — Kumanovo — Kriva Palanka. Nastavljena je saradnja sa grčkim partizanima, a krajem aprila uspostavljen je tešnji kontakt sa rukovodstvom albanskih partizanskih jedinica.

Narodnooslobodilačka vojska je razvila svoju aktivnost u svim krajevima Jugoslavije. U Makedoniji su njene snage dejstvovale na komunikacije u dolinama Vardara, Južne Morave, Strumice i Bregalnice. U Srbiji su dejstvovale u dolinama Južne i Zapadne Morave, Ibra, Toplice i Nišave. U Vojvodini se, pored jakog žarišta narodnooslobodilačke borbe u Sremu, povećala aktivnost u Bačkoj i Banatu. U Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini jedinice NOVJ usmeravale su dejstva ka Srbiji i ka obalskom pojusu. Jake snage držale su velike slobodne oblasti u Bosni, razvijajući aktivnost ka dolinama reka Neretve, Bosne, Save, Une i prema Dalmaciji. U Hrvatskoj su jedinice NOVJ, s osloncem na Dilj, Papuk i Psunj, dejstvovale na saobraćajnu magistralu Beograd — Zagreb, a s Kalnika i Ivanšćice na komunikacije između Zagreba i doline Drave; iz

oslobodenih delova Korduna, Banije, Turopolja, Zumberka, Gorskega kotara, Like, Hrvatskog primorja, Istre i Dalmacije ispoljavale su pritisak na neprijateljske garnizone i komunikacije i izvodile desantne akcije na ostrva. U Sloveniji su takođe napadale neprijateljska uporišta i onesposobljavale komunikacije.

Razvoj vojnostrategijske situacije na drugim frontovima i u samoj zemlji bio je, dakle, povoljan. Sva nacionalna antifaistička veća, posle Drugog zasedanja AVNOJ-a, donela su svoje značajne odluke u pravcu izgradnje federalnog uređenja u Jugoslaviji. Među tim odlukama bile su najvažnije: o preimenovanju nacionalnih antifaističkih veća u vrhovne zakonodavne i izvršne organe vlasti svojih naroda, o odobrenju rada svojih delegacija na Drugom zasedanju AVNOJ-a, o pravima i dužnostima svojih naroda, o spajanju SNOS-a za Slovensko primorje sa organima slovenačke narodne vlasti, o ustanovljenju nacionalnih komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih slуга. Sva veća su se pretvorila u parlamente federalnih jedinica, dok su funkcije još neformiranih nacionalnih vlada privremeno uzela na sebe predsedništva ovih veća.⁷²

Pošto su, uskoro posle Drugog zasedanja AVNOJ-a, usledile teške borbe u svim krajevima zemlje, to je uveliko bio otežan rad Nacionalnog komiteta oslobodenja Jugoslavije. Pa ipak, Vrhovni štab i Nacionalni komitet izdali su u proleće 1944. nekoliko važnih akata.⁷³ Sem toga, Nacionalni komitet je pružio pomoć narodnooslobodilačkim odborima, čija se specifičnost u to vreme sastojala u izgradnji sopstvenog upravnog

⁷² Takve je odluke prvi doneo Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), 19. februara 1944. na zasedanju u Crnomelju; zatim ZAVNOH, 9. maja u Topuskom, na svom Trećem zasedanju; ZAVNOBiH, na svom Drugom zasedanju, u Sanskom Mostu 1. jula; ZAVNO Crne Gore, 14. i 15. jula u Kolašinu; Antifaističko sobranje narodnog oslobođenja Makedonije (ASNOM), 2. avgusta na zasedanju u manastiru Sv. Otac Prohor Pećinjski; i Velika antifaistička narodnooslobodilačka skupština Srbije, 11. novembra u Beogradu.

⁷³ Od njih se mogu pomenuti: Uputstva za rad organa narodne vlasti na obnovi zemlje, Uputstvo o upoznavanju i eksploraciji šumskog i rudnog bogatstva, Uputstvo o organizaciji prosветe, Predlog za formiranje narodnih sudova.

Nacionalni komitet, sem toga, obratio se u martu nekim bankama u Americi, Engleskoj i Turskoj sa zahtevom da bez njegovog prethodnog odobrenja ne vrše nikakvu transakciju sa gotovinom jugoslovenske Narodne banke, kojom je dotada raspolagala izbeglička vlada.

Vrhovni štab je 24. maja izdao novu Uredbu o vojnim sudovima. Naredbom Vrhovnog komandanta od 13. maja obrazovano je pri Povereništvu za narodnu odbranu Odeljenje za zaštitu naroda (Ozna), sa zadatkom da objedini službu bezbednosti a borbi protiv neprijateljske špijunaže i petokolonaške delatnosti i da u tom cilju usmerava rad za to predvidenih jedinica.

aparata, kako bi oni, pored predstavničkih organa narodne-vlasti, postali i izvršni organi te vlasti.

Narodnooslobodilački odbori u oslobođenim krajevima (pa, ponegde, i u neoslobodenim) rešavali su mnoštvo opštih i ratnih problema, kao što su: snabdevanje vojske i naroda, zasejanje što većih površina i popravka poljoprivrednog alata, organizovanje prometa i rada industrijskih preduzeća, formiranje zdravstvenih ekipa radi suzbijanja zaraznih bolesti, podizanje skloništa za ranjenike i stanovnike opustošenih krajeva, organizacija sudstva, narodne prosветe i školovanja, uvođenje i obavljanje finansijskog poslovanja.

Svuda u zemlji, pod uticajem narodnooslobodilačkog pokreta, odvijao se intenzivan politički i kulturni život. Drvar — sedište CK KPJ, AVNOJ-a,⁷⁴ Nacionalnog komiteta, Vrhovnog štaba i njegovih ustanova, CK SKOJ-a i Zemaljskog odbora USAOJ-a, partijskog kursa pri CK KPJ, savezničkih vojnih misija, Tanjuga,⁷⁵ Komande drvarskog područja, Oficirske škole, mesnih partijskih i omladinskih komiteta i nekoliko NOO — bio je, svakako, najvažniji centar.⁷⁶ A u to vreme, kao najlepša manifestacija moralno-političkih rezultata narodnooslobodilačke borbe, održan je Drugi kongres USAOJ-a, 2—4. maja, u Drvaru. Kongresu je prisustvovalo 816 delegata (od kojih 388 izabranih u vojsci) iz svih krajeva Jugoslavije, sem Makedonije.⁷⁷ Na Kongresu je govorio maršal Tito, pozivajući omladinu da sve svoje snage mobilise za pobedu nad neprijateljem i izgradnju srećnije budućnosti u slobodnoj državi, u kojoj

⁷⁴ Uže predsedništvo AVNOJ-a bilo je u Sloveniji, pa je posle prešlo na ostrvo Vis.

⁷⁵ Telegrafska agencija nove Jugoslavije

⁷⁶ Tu su se mogле videti predstave Pozorišta narodnog oslobođenja i druge prirede omladine i vojnih jedinica.

Od 1. marta u Drvaru počinje da izlazi »Nova Jugoslavija«, časopis za politička i društvena pitanja. Pored njega, na slobodnoj teritoriji zapadne Bosne izlazili su i listovi: »Mi mladi« (organ Zemaljskog odbora USAOJ-a), »Oslobodenje«, »Mladi Krajšnik«, »Riječ omladine« i dr. U drugim krajevima takođe je izlazio veliki broj partijskih i frontovskih listova: u Hrvatskoj: »Vjesnik«, »Naprijed«, »Glas Slavonije«, »Srpska riječ«, »Slobodni dom«, »Slobodna Dalmacija«, »Omladinski borac« itd.; u Sloveniji: »Slovenski poročevalec«, »Ljudska pravica« i dr.; u Vojvodini: »Slobodna Vojvodina«; u istočnoj Bosni: »Front slobode«; u Hercegovini: »Sloboda«; u Crnoj Gori: »Narodna borba«, »Nasa žena« i »Omladinski pokret«; u Sandžaku: »Glas Sandžaka«; u Srbiji: »Mladi borac« i »Glas«; u Makedoniji: »Ilindenski put« i, docnije, »Nova Makedonija«. Bilo je još mnogo oblasnih i okružnih listova, kao i listova vojnih jedinica.

⁷⁷ Bilo je tada oko 500.000 članova Ujedinjenog saveza antifašističke omladine, a od toga oko 200.000 u NOVJ.

*će svi narodi imati jednaka prava, a omladina i sve mogućnosti da se posveti onome čemu teži.*⁷⁸

U Drvaru je Nacionalni komitet, u svojstvu revolucionarne narodne vlade, još intenzivnije radio na tome da vlade antifašističkih zemalja priznaju narodnooslobodilački pokret kao jedinu snagu nacionalnog otpora fašističkom okupatoru i kao jedinog nosioca stvarne vlasti naroda u Jugoslaviji. Tri vodeće vlade antihitlerovske koalicije priznavale su dotada izbegličku vladu kao legitimnog predstavnika Jugoslavije i, štaviše, kao saveznika u borbi protiv nacizma, iako su četnici, pod komandom Draže Mihailovića, ministra vojske izbegličke vlade, od početka rata saradivali s nemačkim i italijanskim okupatorima. Posle odluke u Teheranu o pomoći Narodnooslobodilačkoj vojsci, tri vlade su smatrale da je »suština situacije« u Jugoslaviji u sukobu između narodnooslobodilačkog pokreta i četnika, odnosno u potrebi da se nađe način saradnje među njima. Ovome je naročito težila britanska vlast, koja je još od 1941. pružala gostoprимstvo i zaštitu jugoslovenskom kralju i njegovoj izbeličkoj vlasti.⁷⁹

Posle Moskovske konferencije, oktobra 1943, britanski ministar spoljnih poslova sastao se u Kairu sa predsednikom kraljevske vlade i izjavio mu da neaktivnost Draže Mihailovića ide do kolaboracije s neprijateljem. Predsednik vlade Božidar Purić, međutim, nije priznao saradnju svoga ministra vojske s nemačko-italijanskim okupatorima, a njegovu neaktivnost pravdao je nuždom da se izbegnu represalije neprijatelja.⁸⁰ Pri povratku s Teheranske konferencije, predsednik britanske vlade Cerčil (posle savetovanja sa engleskim ambasadorom⁸¹

⁷⁸ U ime engleske i američke omladine Kongres je pozdravio Randolph Cerčil. Predstavnik sovjetske omladine Zaharov, pozdravljujući Kongres, rekao je: »Vi ste borbeni avangarda omladine okupiranih naroda Evrope. Vi dajete omladini Poljske i Čehoslovačke, Grčke i Albanije, Francuske i Belgije, Norveške i Danske primer kako se treba boriti za slobodu« (IV kongres SKOJ-a, Beograd, 1949, str. 88). Kongres je primio i pismene pozdrave potpredsednika SAD Henri Valasa i mnogih organizacija omladine iz celog antifašističkog sveta.

⁷⁹ Inače, po mišljenju britanskog premijera, »Titovo povećanje vojničke snage dovelo je u veoma ozbiljno stanje konačan položaj jugoslovenske monarhije i vlade u izgnanstvu« (Churchill S. Winston, The Second World War, Volume V, Cassel and Co. Ltd., London, 1952, str. 412).

⁸⁰ Draža Mihailović, rekao je on, dići će i »poslednje dete na oružje kad Saveznici počnu iskrcavanje i invaziju Balkana«, bez koje bi sve bilo uzaludno i beskorisno krvoproljeće. (Arhiv VII, Izveštaj predsednika vlade B. Purića od 14. februara 1944. Neregistrovano, str. 3).

⁸¹ Engleski ambasador kod izbegličke vlade telegrafisao je 25. decembra 1943. svom Ministarstvu spoljnih poslova: »Naša politika mora da se zasniva na tri nova činioца: partizani će biti vladari Jugoslavije. Oni su od takve vojničke vrednosti za nas da moramo u punoj mjeri

kod vlade kralja Petra i generalom Maklinom, engleskim predstavnikom pri Vrhovnom štabu NOV i POJ) pozvao je, 10. decembra, kralja Petra, a posle i predsednika njegove vlade, kome je rekao da Dražu Mihailovića treba otpustiti, jer saraduje s neprijateljem. Predsednik izbegličke vlade nije prihvatio ovaj engleski predlog, i ubrzo je intervenisao i kod američke i kod britanske vlade da ne povuku svoju vojnu misiju iz štaba Draže Mihailovića, jer bi time kraljevska vlada bila dovedena u težak položaj.⁸² Cerčil je 8. januara 1944 (iz Marakeša, u Maroku), preko generala Maklina, posao pismo maršalu Titu. Između ostalog on je napisao: »Ja sam odlučio da britanska vlada ne daje više vojničku podršku Mihailoviću i davaćemo odsada pomoć samo Vama, a bio bih zadovoljan ako bi jugoslovenska kraljevska vlada njega odstranila iz svog sastava«. A što se kralja tiče, Cerčil je rekao: »Mi ćemo u svakom slučaju da ostanemo u zvaničnim odnosima sa njim, dok ćemo Vama u isto vreme davati svu vojničku podršku«.⁸³ Ali se iz tog pisma britanskog premijera, kao i iz njegovog pisma od 5. februara, videlo da britanska vlada, iako ceni uspehe narodnooslobodilačkog pokreta, ne pomišlja na priznanje nove Jugoslavije bez izvesnog sporazuma između kralja u izgnanstvu i revolucionarne vlade u zemlji. Maršal Tito je 9. februara saopštil britanskom premijeru zaključke sa savetovanja članova Nacionalnog komiteta i AVNOJ-a: Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije čvrsto stoji na stanovištu jedinstva jugoslovenskih naroda, koje ne može postojati dok postoje dve vlade, jedna u Jugoslaviji a druga u Kairu. Zato vlada u Kairu

da ih podržavamo, potčinjavajući političke obzire vojničkim. Sasvim je sumnjivo da li se u Jugoslaviji može i dalje monarhija da smatra kao elemenat ujedinjenja« (Churchill S. W., The Cecond World War, Volume V, str. 414).

⁸² Kada je, 4. decembra, iz vesti Asošieted presa, saznala da je u zemlji obrazovana revolucionarna vlada pod predsedništvom maršala Tita, izbeglička vlada u Kairu, već sutradan, dala je izjavu da je kraljevska vlada jedina legitimna vlada Jugoslavije.

U izbegličkim krugovima bila je već u toku izvesna diferencijacija u stavu prema NOP-u. U Londonu je početkom decembra bio obrazovan jedan emigrantski odbor protiv svih onih koji saraduju s neprijateljem. Sava Kosanović, bivši ministar, objavio je početkom januara 1944. u američkoj štampi pismo u kome je kazao da je u partizanskoj borbi ostvareno jedinstvo jugoslovenskih naroda. U to vreme istupilo je iz kraljevskog gardijskog bataljona oko 500 vojnika koji su se izjasnili za pristupanje NOVJ. General Dušan Simović, bivši predsednik kraljevske vlade, izjavio je 20. februara preko londonskog radija: »Ne priznati Narodnooslobodilačku vojsku i Narodnooslobodilački pokret znači — raditi protiv Saveznika, za račun neprijatelja« (Nova Jugoslavija, broj 1, Drvar, 1. marta 1944, str. 23).

⁸³ Churchill S. W., The Second World War, Volume V, str. 416. (Original pisma nalazi se u Vojnom muzeju JNA).

treba da bude raspuštena, a sa njom i Draža Mihailović. Zatim, ta vlada mora da položi vlasti AVNOJ-a potpun račun o rashodovanju ogromnih suma narodnog novca. Najzad, saveznici treba da priznaju Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije kao jedinu vladu Jugoslavije. Pitanje, pak, monarhije odlučilo bi se slobodnom voljom naroda posle oslobođenja zemlje. Jedino pod tim uslovima Nacionalni komitet bio bi spreman da sarađuje sa kraljevskom vladom. Isto tako, na ranije pitanje Moskve o našem stavu prema monarhiji, ovi uslovi su bili saopšteni i sovjetskoj vlasti.⁸⁴

Politika koju će zastupati Nacionalni komitet imala je revolucionarni smer, i britanskoj vlasti bilo je potpuno jasno da ovaj pravac neće biti napušten. I tada je (22. februara) u parlamentu premijer Winston Cerčil izneo zaključke svoje vlade o stanju u Jugoslaviji.⁸⁵ A 25. februara on je obaveštio maršala Tita da je već naređeno da engleski oficiri budu povučeni iz četničkih štabova.

Britanska vlast je tražila način da spase monarhiju i buržoaski poredak u Jugoslaviji. Ova njena namera bila je u okviru imperijalne politike kojoj je cilj da obezbedi engleske interese na Balkanu u najvećoj mogućoj meri. Nacionalni komitet, s druge strane, težio je da postigne svoje međunarodno priznanje u svojstvu jedine i legitimne vlade Jugoslavije. Pri tom je njegov pristanak na mogućnost zajedničkog rada sa emigracijom, na osnovu revolucionarnih odluka AVNOJ-a, bio prvenstveno uslovljen spoljopolitičkim interesima nove Jugoslavije. Postignuti kompromis ne bi mogao uticati na odnos klasnih snaga u zemlji.

Polazeći od toga da je posle Drugog zasedanja AVNOJ-a trebalo u štampi i agitaciji sprovoditi državni stav u vezi s pitanjima iz oblasti spoljne politike, Centralni komitet je 30. januara 1944. uputio direktivno pismo svim rukovodstvima Komunističke partije. U pismu je bilo naglašeno da treba ozbiljno shvatiti činjenicu stvaranja države, pri čemu imati u vidu da se ne učini ono što bi moglo postati sredstvo u rukama onih koji žele da oslabe simpatije demokratskih masa u svetu za našu oslobodilačku borbu. Svim pitanjima treba prilaziti »sa stano-

⁸⁴ Istoriski odeljenje Centralnog komiteta SKJ. inv. br. 18347 VI, 1—52 1944.

⁸⁵ Između ostalog on je rekao: »Partizanski pokret ubrzo je brojno nadmašio snage generala Mihailovića. Ne samo Hrvati i Slovenci već i veliki broj Srba prišao je maršalu Titu, i u ovom momentu on ima više od četvrt miliona ljudi sa sobom i velike količine naoružanja otetog od neprijatelja ili Italijana... U ovim herojskim snagama i oko njih razvio se nacionalni pokret i pokret ujedinjenja. Komunistički delovi imali su čast da počnu prvi« (Churchill S. W.. The Second World War, Volume V, str. 420).

višta jedne nove, samostalne državne tvorevine, koja nije ničija filijala, nego delo borbe naših naroda».⁸⁶

U to vreme stigla je u Jugoslaviju sovjetska vojna misija, sa generalom Kornjejevom na čelu. Ona se 23. februara prebačila avionom kod Bosanskog Petrovca, a sutradan je došla u Drvar, u sedište Vrhovnog štaba NOV i POJ.⁸⁷

I Vrhovni štab je bio rešio da uputi jednu vojnu misiju u Moskvu a drugu u London i Vašington. Prva je stigla u Moskvu 12. aprila, a druga krajem aprila u Alžir, u štab generala Vilsona, savezničkog vrhovnog komandanta Sredozemlja. Misije su imale nalog da se sa savezničkim vladama sporazumeju o pomoći u opremi i naoružanju NOVJ, kao i o pitanju jugoslovenske mornarice koju su 1941. odvukli italijanski okupatori, i o drugim vojnim i političkim problemima. U maju, kada je rekonstrukcija emigrantske vlade bila u pripremi, šef

⁸⁶ »U pogledu kralja i monarhije« — rečeno je u pismu — »držati se odluke AVNOJ-a, ne preterivati i ne pridavati kralju veći značaj nego što ga ima, izbegavati sitne polemike i čuvati dostojanstvo. Ali na zborovima dopustiti narodu da kaže svoje mišljenje o kralju i monarhiji« (Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta SKJ, inv. br. 6806/1 1—2/1944).

⁸⁷ Toga dana je maršal Tito, predsednik Nacionalnog komiteta i vrhovni komandant NOV i POJ, priredio svečanu večeru u čast sovjetske misije. Pozdravljajući njene članove on je rekao: »Mi smo Vas odavno očekivali. Naši narodi, naši borci, komandiri i politkomesari sa čežnjom su očekivali dan kada će vas vidjeti u svojoj sredini« (Nova Jugoslavija, broj 1, str. 15). Kornjejev se zahvalio i rekao maršalu Titu: »Ja Vas pozdravljam kao najtalentovanijeg organizatora i rukovodioца Narodnooslobodilačke vojske herojskog jugoslovenskog naroda. Jugoslovenski narod i njegova Narodnooslobodilačka vojska u teškim uslovima našli su u sebi snage da se bore i da nanose udarac za udarcem nemačko-fašističkim zavojevačima. Takav narod nikada neće biti pod fašističkom čizmom« (Isto, str. 16).

General Maklin pridružujući se dobrodošlici koju je maršal Tito zaželeo članovima sovjetske misije, rekao je: »Ovde u Jugoslaviji general Kornjejev moći će da vidi, kao što sam i ja vido, početke nove Evrope. Uvjeren sam da će ga ono što bude video ispuniti entuzijazmom i povjerenjem u budućnost... Međutim, posljedice tog pokreta prelaze okvire Jugoslavije. Kao što je gospodin Cerčil naglasio u svom zadnjem govoru, Narodnooslobodilačka vojska veže vrlo veliki broj neprijateljskih divizija, čije bi snage inače bile upotrebljene na Istočnom ili na italijanskom frontu, ili kao odbrana od velike savezničke invazije, koja će uskoro započeti na zapadu Evrope. To je vrlo stvaran i važan doprinos savezničkom ratnom naporu. Nadajmo se da će slavni primer Jugoslavije probuditi ostale potlačene narode Evrope da ustane protiv zajedničkog neprijatelja i da će gnušne snage fašizma uskoro pasti zgasene snagom ujedinjenih nareda« (Isto, str. 16).

Ovim priznanjem borbi jugoslovenskih naroda pridružio se tih dana i sledeći pozdrav među parolama CK SKP(b) povodom 26-te godišnjice Crvene armije: »Srčani patrioti Jugoslavije! Vaša borba za slobodu i nezavisnost domovine služi svim porobljenim narodima Evrope kao primjer koji ih oduševljava« (Isto, str. 20).

naše misije pozvan je iz Alžira u London, i predsednik britanske vlade složio se da misija NOVJ ubuduće tesno sarađuje sa engleskim vojnim vlastima radi nabavke potrebnog naoružanja i druge opreme za Narodnooslobodilačku vojsku. Misija u Moskvi upoznala je sovjetsku vladu s našim potrebama u naoružanju i opremi i ubrzo je počela rad. Već od ranog leta počinje da pristiže sovjetska pomoć za NOVJ.⁸⁸ Vlada u Washingtonu tada nije pristala da primi misiju NOVJ. Ona nije išla ukorak sa engleskom inicijativom. Otuda se kraljevska izbeglička vlada i nadala da će kod američke vlade naći na razumevanje i podršku pri svom nastojanju da sačuva Dražu Mihailovića, kome vlada SAD još nije odrekla pomoć, mada je odlukom Teheranske konferencije pristala da materijalno pomaže NOVJ.

Još 2. oktobra 1943. bila je osnovana Baza NOVJ u Italiji sa zadatkom: da organizuje prijem i prenos u Jugoslaviju oružja, opreme i hrane iz savezničke pomoći; da prihvati veliki broj interniranih Jugoslovena i one desetine hiljada Istrana i primorskih Slovenaca koji su bili italijanski vojnici, i da svima obezbedi povratak u otadžbinu i stupanje u NOVJ; da se brine o smeštaju ranjenika koji su tamo pristizali iz Jugoslavije i o zbegovima koji su upućeni na savezničku teritoriju. Stab baze bio je u Bariju.

Pomoć je u početku pretežno prevožena brodovima na dalmatinska ostrva, a posle je doturana i avionima. Ta pomoć nije bila mala, ali je bila daleko ispod potreba NOVJ za naoružanjem, odećom i hranom, kao i ispod potreba za odevanjem i ishranom stanovništva.

Početkom 1944, posle savezničkog obećanja da će naša vojska dobiti izvestan broj tenkova i aviona, Vrhovni štab je uputio ljudstvo Tenkovskog bataljona iz Jajca u Italiju, a takođe i ljudstvo 1. vazduhoplovne baze iz Glamoča. Tenkisti su zatim bili upućeni u Egipt. Obuka je izvedena u Tenkovskoj školi NOVJ (počela rad 26. marta u Katađbi blizu Kaira), koju su završile dve grupe, oko 860 ljudi, od kojih je najveći deo ranije pripadao jedinicama kraljevske vojske. Posle povratka u Italiju, 16. jula bilo je (u Gravini) završeno formiranje 1. tenkovske brigade NOVJ (jačine oko 1670 ljudi), od ovog ljudstva 1 jednog dela oslobođenih interniraca iz Slovenije, Hrvatske i Crne Gore.⁸⁹ Jedan deo tenkista upućen je u SSSR. Obuka vazduhoplovaca počela je odmah kod Barija, ali je 1. vazduhoplovna baza krajem januara premeštena u rejon Brindizija,

⁸⁸ U SSSR-u je u junu bila formirana 1. jugoslovenska brigada, a docnije 2. tenkovska brigada NOVJ, od naših tenkista iz sastava 1. tenkovske brigade.

⁸⁹ Formiranje 1. tenkovske brigade počelo je 10. jula 1944.

odakle je upućena u Afriku, na aerodrom Beninu kod Bengazija,⁹⁰ na kome je nastavila obuku. Prema sporazumu od 12. marta u Vrhovnom štabu NOV i POJ, između maršala Tita i generala Maklina, o obuci pilota i formiranju jugoslovenskih lovačkih i bombarderskih eskadrila, 22. aprila bile su formirane 1. lovačka eskadrila od 16 aviona (u Africi izvela obuku od 28. aprila do 15. jula) i 2. eskadrila (počela obuku 1. jula).⁹¹ Polovinom avgusta, u sastavu britanskog vazduhoplovstva, a pod zastavom nove Jugoslavije, one su otpočele borbena dejstva protiv nemačkih snaga i komunikacija u našoj zemlji.

Priličan broj naših ranjenika bio je prihvaćen u Italiji; 1. februara bilo ih je preko 1500, najveći broj u bolnici u Tarantu i Grumu, ostali u nekim drugim bolnicama.⁹² Političko i moralno vladanje ranjenika bilo je za pohvalu. Pri bolnici u Grumu održavan je bolnički kurs. U svim grupama bio je razvijen politički i kulturno-prosvetni rad.

U sporazumu sa saveznicima počelo je prvih dana januara prevoženje našeg zbega u Italiju, u rejon Taranta. Zatim, do kraja meseca, oko 10.000 lica je prevezeno u engleski vojni logor El Šat u Sinajskoj pustinji. Do leta se taj broj ovde povećao na oko 27.000 lica. U logoru su organizovani Odbor zbega, AFZ, USAOJ i partijska organizacija, i zaveden je vrlo raznovrstan rad, od školske nastave i umetničkog rada do više-strike privredne delatnosti.

U antifašističkom svetu, pogotovo od početka ove godine, javlja se sve veći broj pojedinaca i društvenih organizacija sa zahtevom da se pomogne narodnooslobodilačkom pokretu Jugoslavije. Prošlo je ono vreme kada je jedino »Slobodna Jugoslavija«⁹³ saopštavala istinite vesti o borbama u Jugoslaviji, dok je izbeglička vlada čelom svetu servirala svoje lažne izveštaje. Sada i najpoznatiji listovi Engleske, Amerike i drugih zemalja donose vesti o promenama u Jugoslaviji i komunikee Vrhovnog štaba o borbama NOVJ, pored sovjetske štampe koja je o tome i ranije pisala. U Moskvi je antifašistički Slovenski

⁹⁰ Od prelaza u Italiju pa do leta 1944. pristupilo je 1. vazduhoplovnoj bazi oko 1300 novih vazduhoplovaca, među kojima i 250 avijatičara kraljevskog vazduhoplovstva.

⁹¹ Istoriski odeljenje Centralnog komiteta SKJ, inv. br. 6967/XVII 1—4/1944).

⁹² Broj ranjenika NOVJ u Italiji povećavao se; računa se da ih je do kraja rata bilo prihvaćeno oko 12.000.

⁹³ Radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« odigrala je važnu ulogu u vreme oslobodilačkog rata. Objavljajući saopštenja Vrhovnog štaba i druge priloge o narodnooslobodilačkoj borbi, ona je borcima i starešinama NOVJ i svim patriotima širom zemlje govorila o njihovoj hrabroj borbi i ulivala im veru u pobedu. Istina o našoj borbi krčila je put u neobaveštenu ili pogrešno obaveštenu svetsku javnost.

miting, održan u februaru, pozdravio borce Narodnooslobodilačke vojske, naglasivši da njihova herojska borba izaziva ushićenje svekolikog slobodoljubivog čovečanstva. U nekim zemljama su postojala udruženja za pomoć novoj Jugoslaviji, naročito u Severnoj i Južnoj Americi. Bio je vrlo aktivan Ujedinjeni komitet Amerikanaca jugoslovenskog porekla. On je oko sebe okupljao veliko mnoštvo naše emigracije u SAD i Kanadi; u američkoj javnosti popularisao borbu narodnooslobodilačkog pokreta i njegove ciljeve, težeći da ostvari jedinstvo naših iseljenika, uveliko podeljenih na nacionalna i verska društva; organizovao prikupljanje pomoći za borce NOVJ. Naša progresivna emigracija se zalagala za ciljeve narodnooslobodilačke borbe, na čemu joj i zahvaljuje maršal Tito u pismu koje je, 29. marta, uputio predsedniku Ujedinjenog komiteta, uz svoj članak namenjen američkoj javnosti.⁹⁴ U SAD je bio osnovan i poseban komitet za pomoć novoj Jugoslaviji. Našoj narodnooslobodilačkoj borbi pružile su pomoć, naročito političku, i one grupe Jugoslovena koje su uzele aktivnog učešća u francuskom pokretu otpora. Takođe je naša vojna i civilna emigracija u Svajcarskoj bila okupljena oko Antifašističkog komiteta narodnog oslobođenja u inostranstvu, koji je, obrazovan avgusta 1943, izdavao listove »Glas slobodne Jugoslavije« i »Slobodu«.

Sada se već za Jugoslaviju postavljalo i pitanje pomoći od strane Unre.⁹⁵ Pored ostalog, to pitanje je bilo otežano time što američka vlada nije pristala da primi našu vojnu misiju i delegate Nacionalnog komiteta, kao i faktom postojanja dveju vlada — Nacionalnog komiteta i izbegličke vlade.⁹⁶

Iz Italije su u novembru 1943. prevezene u Dalmaciju (iz Barija na ostrva Korčulu i Hvar) 1. i 2. prekomorska brigada (preko 2000 ljudi), formirane u oktobru od oslobođenih interriraca iz Slovenije, Dalmacije i Crne Gore i izvesnog broja

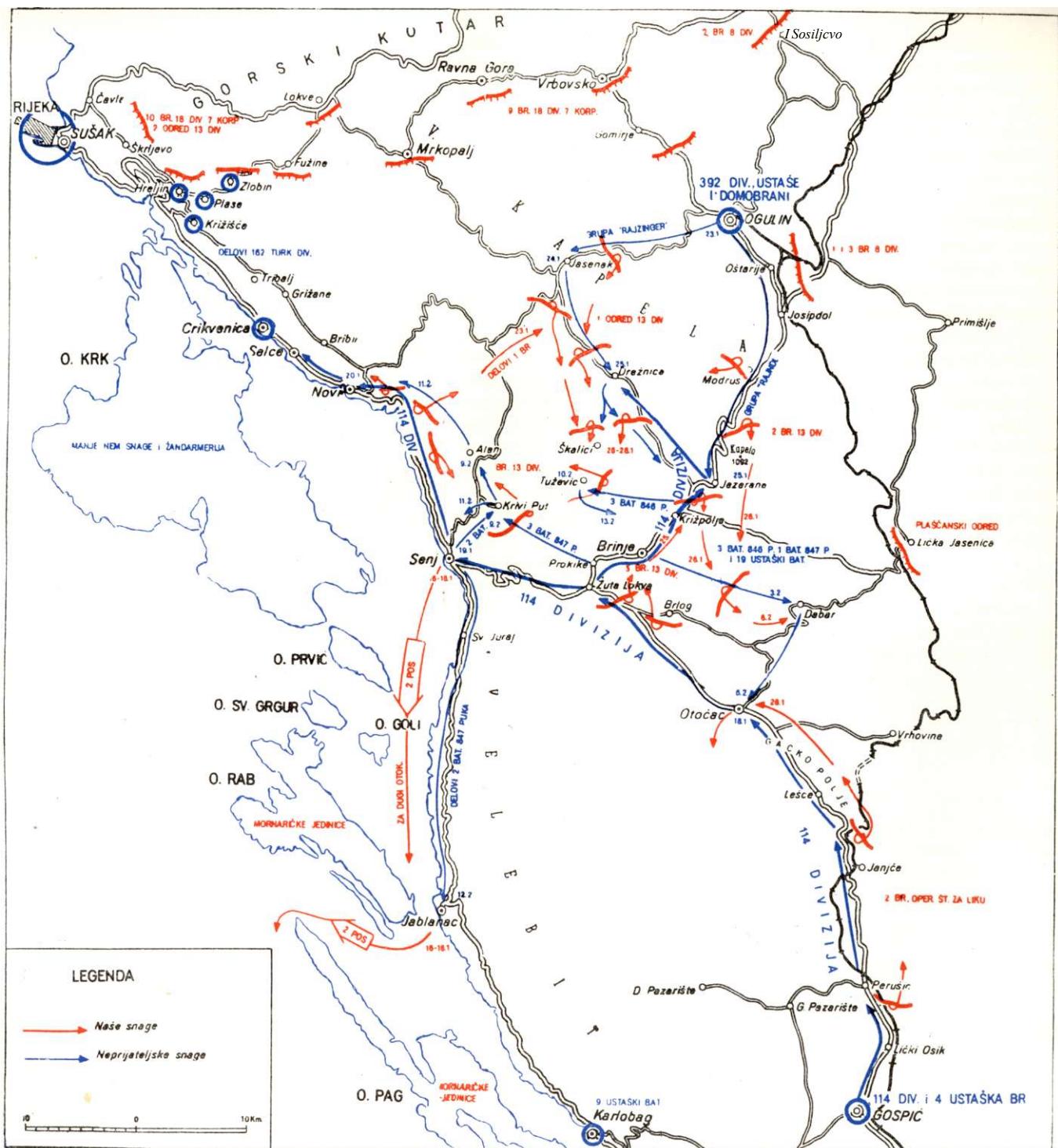
⁹⁴ Kod nas je objavljen u »Novoj Jugoslaviji«, u broju 6. od 15. maja 1944. U Americi je štampan u časopisu »Fri World« (Free World) kao i posebno, u 25.000 primeraka, sa predgovorom poznatog književnika Luja Adamića, predsednika Ujedinjenog komiteta.

⁹⁵ UNRRA: United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Administracija Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu).

Osnovana 9. novembra 1943. u Atlantik-Sitiju. U njoj su bili zastupljeni predstavnici 44 države (kasnije 48). Imala centralu u Vašingtonu, regionalni Biro za Evropu u Londonu i Biro za Balkan u Kairu. Njen rad u Evropi prestao je 30. jula 1947. godine, a u Aziji mesec dana docnije.

⁹⁶ Izbeglička vlada je imala svoga predstavnika u Unri. Ona je njegov rad regulisala preko svoga ambasadora u Vašingtonu, koji je predlagao da pomoć stanovništvu dele Crveni krst, predratne zadruge i izvesna akcionarska trgovачka udruženja.

PRODOR NEMAČKIH SNAGA U LIKU. GORSKI KOTAR I HRVATSKO PRIMORJE (16.JANUAR-12.FEBRUAR 1944)

Istrana i primorskih Slovenaca. Obe brigade su objedinjene posle manjih borbi na ostrvima i, pod nazivom 1. prekomorska brigada, upućene u Drvar, gde su pristigle prvih dana februara 1944. Odlukom Vrhovnog štaba bile su rasformirane, a njihovo ljudstvo uključeno u 1. i 6. diviziju 1. proleterskog korpusa. U februaru je formirana i 3. prekomorska brigada, pretežno od Istrana i primorskih Slovenaca, jednog bataljona Crnogoraca i izvesnog broja prezdravelih ranjenika; prevezena je u martu u Dalmaciju i ušla je u sastav 26. divizije. Zatim je formiran? 4. prekomorska brigada i zadržana u Italiji radi opsluživanja na aerodromima i u lukama odakle su prenošeni ratni materijal i hrana za Jugoslaviju.⁹⁷

Prilikom kapitulacije Italije, u onom delu koji se nalazio pod nemačkom okupacijom, Jugosloveni koji su pobegli iz koncentracionih logora odmah su otpočeli borbu protiv Nemačca, samostalno ili zajedno sa italijanskim partizanima. Pored manjih grupa, kojih je bilo u mnogim krajevima, vrlo je poznata ona koja je bila jezgro partizanske brigade »Antonio Gramši« (Antonio Gramsci), sastava: tri jugoslovenska i dva italijanska bataljona. Jugoslovenski bataljoni su docnije, posle jednog većeg napada neprijatelja u okolini Rima, osnovali partizanski odred »Tito«, koji je produžio borbu sve do spajanja sa savezničkim snagama.

Nemačka Vrhovna komanda je budno pratila ovaj razvoj događaja u Jugoslaviji. I s obzirom na pomeranje istočnog fronta ka zapadu i savezničkog fronta u Italiji ka severu, ona je znala da će u predstojećim događajima i NOVJ igrati još veću ulogu. Jer, ukoliko se pogoršavao opšti položaj nemačke vojske, utoliko je i situacija njenih trupa na Balkanu bila teža, kako u smislu sposobnosti odbrane pred mogućom invazijom anglo-američkih snaga i nastupajućom Crvenom armijom, tako i u pogledu eventualnog izvlačenja ka Panonskoj niziji i na jugoistočne padine Julijskih Alpa. Aktivnost NOVJ stalno je ugrožavala nemačke trupe na Balkanu; na svim pravcima sve više se povećavala opasnost za bližu i dublju pozadinu onih njihovih delova koji su se nalazili u obalskom pojusu Balkanskog poluostrva. No, iako nije više imala mogućnosti da povede obimne ofanzivne operacije protiv cele NOVJ, nemačka komanda je bila prinuđena da i dalje preduzima aktivne mere u cilju odbrane, nadajući se pri tom da će najveći uspeh postići ako uništi Vrhovni štab i razbije onu grupaciju NOVJ koja je bila pod njegovim neposrednim rukovodstvom i nalazila se u obalskom pojusu i nešto dubljem zaleđu osetljivog dela jadran-

⁹⁷ U jesen je formirana i 5. prekomorska brigada, koja je po dolasku u Jugoslaviju uključena u 8. korpus.

ske obale.⁹⁸ Stoga je sam Hitler (početkom 1944) naredio da se mora likvidirati Vrhovni štab NOV i POJ, u kom cilju je, po nalogu Vrhovne komande, Stab 2. oklopne armije pripremio i zatim izveo drvarsку operaciju.

BORBE U SREDNJOJ I ZAPADNOJ BOSNI I U DALMACIJI PRE DRVARSKЕ OPERACIJE

Dejstva 1. proleterskog i 5. korpusa

Prodom preko srednje i zapadne Bosne u toku januara i uspostavljanjem svojih garnizona u dolini srednjeg toka Vrbasa, nemačke snage su obezbedile za sebe još jedan važan komunikacijski pravac koji iz doline Save izvodi na jadransku obalu. No one nisu uspele da prodru na teritoriju koja se sa istoka i severa graniči Sanom i Unom, sa zapada Unom i sa juga severnim padinama Dinare i Šatora i severozapadnim delom Glamočkog polja, ni da ovlađaju gradovima Sanskim Mostom, Bosanskim Petrovcem, Ključem, Drvarom i Bosanskim Grahovom. Zbog toga su u narednom periodu najveću pažnju obratile održavanju svojih dobro utvrđenih garnizona koji će im, kad izvrše pripreme i koncentrišu potrebne snage i sredstva, poslužiti kao oslonci za izvođenje dejstava u toku drvarske operacije.

Jedinice 1. i 5. korpusa uspele su da se održe na svojim operativnim područjima za vreme zimskih dejstava i da u duhu direktiva Vrhovnog štaba, odmah po prestanku nemačke ofanzive, obnove napade na neprijateljske kolone, transporte i posade. Istovremeno je bolje organizovana i odlučnije povedena borba protiv četničkih grupa.

Prvi i 5. korpus bili su tada raspoređeni uglavnom na istočnom i severnom delu slobodne teritorije — u srednjoj i zapadnoj Bosni. Prvi proleterski korpus imao je sledeći raspored: 1. proleterska divizija: 1. i 13. brigada u srednjoj Bosni, na planinskem masivu izvornog dela Usore, Vrbanje, Bile i Ugara, a 3. brigada na zatvaranju pravca Glamoč — Rqre — Drvar; 6. divizija: 1. i 3. brigada na liniji Sipovo — Jezero — Mrkonjić-Grad, u odbrani pravaca koji od Jajca izvode ka Mrkonjić-Gradu i Mlinštima, a 2. brigada u rejonu Drvara, na obezbeđenju Vrhovnog štaba. Stab 1. korpusa bio je u Prekaji. Peti korpus imao je ovakav raspored: 4. divizija: 6. i 8. brigada zatvarale su pravce Banja Luka — Sanski Most i Prijedor —

⁹⁸ Po nemačkom mišljenju, »stvarno je postojao veliki stepen verovatnoće da će borbeni elan partizanskih formacija brzo oslabiti kada ne bude dominantne Titove ličnosti, motora energije oslobođilačke armije« (Hagen W., Die geheime Front, Nibelungen-Verlag, Lienz und Wien, 1950, str. 269).

Sanski Most i otežavale saobraćaj na komunikacijama Banja
— Prijedor — Bosanski Novi i Kostajnica — Bosanski
— Bosanska Krupa — Bihać, dok je 11. brigada bila na
Kozari; 10. divizija imala je 7. i 9. brigadu na prostoriji Bitovnja
— gornji tok Vrbasa — Kupres — Janj, a 13. brigadu u odbrani
pravca Banja Luka — Čađavica — Ključ; 11. divizija (5, 12,
14. i 12. slavonska brigada) nalazila se između reka Bosne i
Vrbasa, severno od komunikacije Doboј — Teslić — Maslovare
Kotor-Varoš — Banja Luka. Stab 5. korpusa bio je u Ribniku.
Bilo je više partizanskih odreda, samostalnih i u sastavu divi-
zija, na celoj teritoriji srednje i zapadne Bosne. U severoza-
padnom delu Livanjskog polja i u rejonu Bosanskog Grahova
nalazila se 9. divizija 8. korpusa, koja je imala zadatak da
zatvara pravce koji od Livna i Knina izvode preko Bosanskog
Grahova ka Drvaru.

Pošto se još 10. januara našla iza leđa 1. brdske i 7. SS
divizije, koje su nastavile prodor u zapadnu Bosnu, 1. proleter-
ska divizija (bez 3. brigade) preduzela je, po naređenju Štaba
1. korpusa, dejstva prema Jajcu, Skender-Vakufu, Travniku,
Tesliću i Tešnju da bi unekoliko olakšala položaj ostalih jedi-
nica 1. i 5. korpusa u zapadnoj Bosni. Prva brigada ušla je
15. januara bez borbe u Kotor-Varoš, a 17. januara, sa dva
bataljona, i u Jajce (koje je, pred nadmoćnim snagama 7. SS
divizije, ponovo napušteno 21. januara). Delovi 13. brigade ušli
su 26. januara u Tešanj. U međuvremenu je 1. divizija odbila
više nemačkih ispada iz Jajca, Travnika i Teslića i ometala sao-
braćaj između ovih garnizona.

Slobodna teritorija, a naročito širi rejon Drvara, bila je
prišljano ugrožena prvih dana februara. Nemačka 1. brdska divi-
zija, posle borbi sa 19. divizijom i 13. dalmatinskom brigadom,
izbila je 5. februara na liniju Vrlika — Knin — Otrić, odakle
je pripremala napad ka severu, prema Bosanskom Grahovu i
Drvaru. Uočivši namere neprijatelja, Vrhovni štab je, s obzirom
na to da se u Drvaru nalazila samo 2. brigada 6. divizije i u
rejonu Bosanskog Grahova 9. divizija, naredio da se izvrši hitno
pregrupisavanje snaga 1. korpusa. Stab 6. divizije sa prištapskim
jedinicama i 1. brigadom premešten je 5. februara u rejon
Drvara, a 2. brigada ove divizije orijentisana je na zatvaranje
pravaca Bosansko Grahovo — Drvar i Srb — Drvar. Na liniju
Jezero — Mrkonjić-Grad — Podrašnica pristigla je 7. februara
3. brigada 1. divizije⁹⁸ i smenila 3. brigadu 6. divizije, koja je,

⁹⁸ Posle učešća u napadu na Banju Luku i u borbi sa 92. motorizovanim pukom na pravcu Banja Luka — Čađavica, 3. krajiska brigada upućena je ka Drvaru, a odmah zatim na liniju Štekerovci — Rore — Crni Vrh da zatvoriti pravac Glamoč — Drvar. Tek pristizanjem u rejon Mrkonjić-Grada ponovo je došla pod komandu štaba svoje divizije.

po izvršenoj smeni, upućena u rejon Vaganj — Stekerovci — Rore radi zatvaranja pravca Glamoč — Drvar i osiguranja aerodroma na koji su saveznici spuštali oružje i opremu. A 1. i 13. brigada 1. divizije zadržane su i dalje na ranijim položajima u srednjoj Bosni.

Zbog loših vremenskih prilika, u toku februara i u prvoj polovini marta nije bilo većih dejstava. Prva proleterska brigada, sadejstvujući s delovima 11. divizije, napala je 6. marta četnike u rejonima Snjegotine, Dubrave i Jošavke, ali bez većih rezultata, jer su se četnici pravovremeno izvukli. Zasedama je ugrožavan saobraćaj na komunikacijama i odbijeno je nekoliko ispada neprijatelja iz Travnika, Turbeta, Jajca i Tесlića ka slobodnoj teritoriji. Druga brigada 6. divizije, isto tako uspešno, sprečavala je saobraćaj na drumu Knin — Donji Lapac — Bihać, dok je 1. brigada, i pored dubokog snega, u teškoj borbi od 12. do 21. marta, razbila četnička uporišta u Plavnom, Prljevu, Pribudiću i Otonu.

Stab 1. korpusa, na osnovu direktive Vrhovnog štaba, naredio je 16. marta Stabu 1. divizije da sa prištapskim jedinicama i 1. brigadom do kraja meseca pređe na levu obalu Vrbasa i preuze zatvaranje pravaca Jajce — Mrkonjić-Grad i Jajce — Sipovo — Mliništa, a da svoju 13. brigadu pomeri na odsek Travnik — Jajce. Istog dana upućena je u Glamočko polje 3. krajiška brigada (bez jednog bataljona) sa zadatkom da ojača odbranu pravca Livno — Glamoč — Drvar, gde se već nalazila 3. brigada 6. divizije.¹⁰⁰ Od 25. do 31. marta Stab 1. divizije, prištapske jedinice i 1. brigada prešli su preko mosta na Vrbasu kod Bareva (8 km severno od Jajca).¹⁰¹ Odbranu rejona Mrkonjić-Grada, prihvati i obezbeđenje prelaza preko reke vršili su delovi 13. krajiške brigade 10. divizije i jedan bataljon 3. krajiške brigade, koji je tek 27. marta upućen u sastav svoje brigade. Stab divizije smestio se u Mrkonjić-Gradu, a 1. brigada posela je položaje za odbranu određenih pravaca. Za vreme ovoga prelaza preko Vrbasa, i nekoliko dana docnije, 13. proleterska brigada odolevala je nemačkim jedinicama koje su istovremeno napadale iz Jajca prema Dnolučkoj planini i iz Travnika preko Gostilja ka Vitovlju i Goloj planini. Nemački garnizon u Jajcu bio je jak, a saobraćaj na pravcima Travnik — Jajce i Donji Vakuf — Jajce vrlo živ, pa se ta brigada povukla dalje od komunikacija, u rejon Vitovlje — Imljani —

¹⁰⁰ U znak priznanja za izvanredne uspehe u narodnooslobodilačkoj borbi, naredbom Vrhovnog komandanta od 19. marta, 6. divizija proglašena je proleterskom i otada nosi naziv 6. proleterska divizija »Nikola Tesla«.

¹⁰¹ Tih dana je padaо sneg i onemogućio dejstva nemačke avijacije. Ova će nešto docnije srušiti most kod Bareva.

Petrovo Polje, iako joj je, u međuvremenu, bilo naređeno da i ona pređe Vrbas južno od Jajca.

Prvih dana aprila 1. proleterska i 13. krajška brigada odbijale su manje napade 13. puka i Izviđačkog odreda 7. SS divizije, koji su nasilnim izviđanjem prikupljali podatke o našim snagama i težili da na prostoriji Jajce — Mrkonjić-Grad — Čađavica — Medna stvore polaznu osnovicu za kasniji napad ka Drvaru.^{10¹²}

Neprijatelj je iz Jajca prodruo 3. aprila u Mrkonjić-Grad, ali se odmah povukao. Tada je 13. krajška brigada privremeno stavljen pod komandu Štaba 1. proleterske divizije, koji je pristupio pripremama za napad na posadu Jajca. Međutim, do planiranog noćnog napada 13. aprila nije došlo, jer su u Jajce u međuvremenu pristigle znatne neprijateljske snage iz Travnik-a. Po naređenju Štaba 5. korpusa, 13. krajška brigada sada je upućena ka Prijedoru. Motorizovani delovi 7. SS divizije, posle nekoliko ponovljenih pokušaja, uspeli su 22. aprila da iz Jajca prodru u Mrkonjić-Grad i odmah produže napad ka Rogolju. Toga dana je i 13. proleterska brigada završila prebacivanje na levu obalu Vrbasa u rejonu Baljvina (16 km severozapadno od Jajca). Njena tri bataljona, koji su preko Vrbasa prešli uoči prodora nemačkih delova u Mrkonjić-Grad, poseli su položaje za odbranu na liniji Medna — Podrašnica — Podšiljak — Rogolje, gde su hitno pristigli i ostali njeni delovi. Dana 2. i 3. maja 1. i 13. proleterska brigada neuspšeno su napadale snage u Mrkonjić-Gradu, dok su nemački delovi i dalje vršili ispade iz Jajca i Mrkonjić-Grada ka Čađavici, Ključu, Mliništima i Sipovu.

Vrhovni štab je stalno ukazivao na važnost zatvaranja pravaca koji sa ove prostorije izvode ka središtu slobodne teritorije u zapadnoj Bosni, i na potrebu što čvršće veze i sadejstva između 1. proleterske divizije i delova 5. korpusa koji su zatvarali prvac Banja Luka — Ključ. Vrhovni štab je naredio i ostalim jedinicama NOVJ da ispolje što veću aktivnost na svojim operativnim područjima.

Da bi obezbedili neometano prikupljanje svojih snaga za drvarsку operaciju i olakšali izvođenje napada ka Drvaru i Bosanskom Petrovcu, pored niza drugih mera, nemačke snage su duž komunikacije Knin — Srb — Bihać ojačale svoja uporišta i vršile češće ispade ka slobodnoj teritoriji, paleći i uništavajući sela u blizini druma. Zbog toga je, 3. aprila, 3. brigada 6- proleterske divizije pomerena sa pravca Glamoča u rejon Drvara. Obezbeđujući se od Srba i Gornjeg Lapca, delovi 1.

^{11¹²} Na liniji Pecka — Medna — Srijeda nalazila su se i dva bataljona 9. brigade 10. divizije radi zatvaranja pravca Medna — Slatina Ribnik i bočnog dejstva ka drumu Mrkonjić-Grad — Mliništa.

i 2. brigade ove divizije napali su noću 8/9. aprila neprijateljska uporišta Suvaju, Brotnju, Međeđak, Doljane i Dobro Selo, ali je ovaj napad bio obustavljen usled žilavog otpora neprijatelja. Ni obnovljeni napad iduće noći nije uspeo, jer su neprijatelju u međuvremenu pristigla ojačanja iz Bihaća.¹⁰⁰ Udarna grupa 1. brigade (jačine 40 vojnika) sačekala je 23. aprila, u zasedi kod Gradine (trigonometar 559), jednu neprijateljsku kolonu i potpuno je razbila.¹⁰¹ Uspešne akcije za sprečavanje sve življeg saobraćaja neprijatelja na pravcu Knin — Srb — Bihać nastavljene su i u toku maja, a pri tom je odbijeno i više pokušaja neprijatelja da prodre na slobodnu teritoriju zapadne Bosne.

U toku zimskih dejstava, i docnije, u srednjoj Bosni lazili su se 11. divizija i delovi 10. divizije 5. korpusa. Već 19. januara je 11. divizija (koja se sa 1. proleterskom divizijom prva našla iza leđa 1. brdske i 7. SS divizije) napala posadu Prnjavora, koju su sačinjavali delovi 6. lovačkog domobranskog puka, ustaše i Nemci (oko 750 ljudi). Četrnaesta i 12. slavonska brigada uspele su da prodru u grad, ali su se, zbog protivnapada neprijatelja, povukle na polazne položaje. Sutradan je napad obnovljen, i obe brigade su ovladale gradom, ali se, zbog nedovoljne budnosti, neprijatelj izvukao i probio ka Derventi.¹⁰²

Krajem januara je 9. brigada 10. divizije ušla u Kupres i Bugojno. Zatim je, noću 30/31. januara, delom snaga napala posadu Donjeg Vakufa, ali je ujutru, kad je gotovo bila ovladala gradom, morala da se povuče usled intervencije delova 7. 55 divizije iz Jajca.

Po naređenju Štaba 5. korpusa, 10. i 11. divizija naročito su aktivno ometale neprijateljski saobraćaj: 10. divizija u dolinama Rame i Neretve i na komunikacijama Prozor — Bugojno — Donji Vakuf — Jajce i Travnik — Donji Vakuf, a 11. divizija na komunikacijama u dolinama Bosne, Lašve i Usore. Pošto su u borbi protiv četnika bolje rezultate postizale manje jedinice: odelenja, vodovi, pojedine patrole i straže pri komandama mesta, jer su četnici lako uočavali pokrete većih jedinica i izbegavali sukob sa njima, osamostaljeni su 14. februara Banjolučki, Prnjavorški, Tešanjsko-teslički i Motajički NOP odred, koji su dотле bili u sastavu brigada 11. divizije.

Ios Desetog aprila je 6. proleterska divizija uspostavila neposredan dodir s jedinicama 19. divizije 8. korpusa radi izvođenja zajedničkih dejstava na komunikaciji Knin — Srb — Bihać.

¹⁰³ Tom prilikom je, prema našim podacima, poginulo 45, ranjeno 56 i zarobljeno 13 neprijateljskih vojnika, a zaplenjeno 36 konja s tovarom (Arhiv VII, k. 799, br. reg. 6'3).

¹⁰⁴ Prema našim podacima, neprijatelj je u Prnjavoru pretrpeo gubitke od 115 poginulih i 36 zarobljenih, dok su naši gubici 30 poginulih i 36 ranjenih (Arhiv VII, k. 866, br. reg. 12/4).

U februaru i martu 10. i 11. divizija nisu imale značajnije akcije, pa je ovo vreme iskorišćeno za popunu i organizaciono učvršćenje jedinica i za vojno uzdizanje starešina na raznim kursevima. Prvih dana marta jedinice 11. divizije, u sadejstvu sa 1. brigadom 1. divizije,¹⁰⁰ uspešno su napadale četnike u Župi, što je omogućilo jači priliv novih boraca iz ovih rejonova u kojima su četnici imali priličan uticaj. Delovi 5. brigade 11. divizije počeli su prelaziti i preko Vrbasa u Lijevče polje.¹⁰⁷ Jedinice 7. SS divizije, u više mahova, a naročito krajem marta (kada su delovi 1. divizije prešli na levu obalu Vrbasa), vršile su ispade iz Donjeg Vakufa prema Janju i položajima 9. brigade 10. divizije, isto tako i iz Bugojna ka Golom Brdu, gde su se u odbrani nalazili delovi 7. brigade ove divizije. Trinaesta krajiska brigada odbila je dva ispada nemačkih delova iz Banje Luke ka Čađavici, oborila jedan nemački avion i vodila manje borbe s četnicima na Manjači. Od 3. do 7. aprila dva bataljona 7. brigade najpre su blokirala a zatim i uništila neprijateljsko uporište i električnu centralu u Veseli (5 km jugozapadno od Bugojna), odbivši sve pokušaje neprijatelja da iz Bugojna pritekne u pomoć opsednutoj posadi.

Prikupljajući svoje snage za predstojeću dvarsku operaciju, nemačka komanda je nastojala, radi osiguranja komunikacija, da i jedinice 10. i 11. divizije što dalje odbaci od svojih polaznih garnizona. Ove divizije su u aprilu i maju odbile više nemačkih ispada iz Banje Luke, Jajca, Donjeg Vakufa, Bugojna, Travnika i Teslića i sprečavale saobraćaj neprijatelja na svim komunikacijama ka Banjoj Luci, Travniku i Jajcu. Jedna nemačka motomehanizovana kolona iz Banje Luke uspela je 20. aprila da potisne slabije delove 14. brigade 11. divizije i da zauzme Kotor-Varoš, pa su svi kasniji pokušaji da se grad povrati ostali bez uspeha. Početkom maja formirana je od Ramskog NOP odreda 17. brigada 10. divizije, koja je dejstvovala oko Prozora i u dolinama Rame i Neretve, dok je 7. brigada prenela težište dejstva ka Kreševu, Kiseljaku i Fojnci.

Četvrta divizija, uprkos teškim vremenskim prilikama, skoro svakodnevno je u toku februara i marta vršila diverzije i napadala transporte neprijatelja na komunikacijama Banja Luka — Prijedor — Bosanski Novi i Kostajnica — Bosanski

¹⁰⁶ Sem toga, po naredenju Vrhovnog štaba jedinice 1. proleterske i 11. divizije uspele su da prikupe i transportuju veće količine žita i drugih namirnica za ishranu jedinica 1. i 8. korpusa, koje su se nalazile na ekonomski iscrpenim područjima.

¹⁰⁷ Posle prelaska iz istočne u srednju Bosnu, sredinom aprila, Pod komandu 11. divizije stavljena je 18. brigada 38. divizije 3. korpusa sa Posavsko-trebavskim NOP odredom, dok je 12. slavonska brigada sredinom maja upućena u Slavoniju.

Novi — Bosanska Krupa — Bihać. Zbog toga je neprijatelj bio prinuđen da povuče svoje posade iz Piskavice, Omarske, Kozarca i Svodne. Njegov garnizon u Prijedoru ostao je zatim potpuno okružen, tako da je neko vreme snabdevan vazdušnim putem.

Novoformiranoj 39. diviziji¹⁰⁸ određena je za dejstvo prostorija između Vrbanje i Sane, s tim da zatvara pravce Banja Luka — Ključ i Banja Luka — Sanski Most i održava vezu s jedinicama 1. proleterske divizije na pravcu Jajce — Mrkonjić-Grad — Ključ i sa delovima 4. divizije severno od druma Banja Luka — Sanski Most i u Podgrmeču.

Dejstva na komunikacije u dolinama Sane i Une nastavljena su i u toku aprila i maja. Delovi 373. legionarske divizije vršili su povremene ispade iz Prijedora ka Sanskom Mostu. Zato je Stab 5. korpusa sa 4. divizijom i delovima 10. i 39. divizije izveo noćni napad 19/20. aprila da Prijedor osloboodi. Obezbeđujući se od Bosanskog Novog i Banje Luke, ove snage su delimično prodrlе u grad, ali napad nije uspeo zbog slabih i nedovoljnih priprema, jakih utvrđenja i uporne odbrane neprijatelja. Nemačke snage su i dalje vršile ispade iz Prijedora ka slobodnoj teritoriji zapadne Bosne: 8. maja su zauzele rudnik Ljubiju, a 11. maja jedna njihova motorizovana kolona prodrlа je u Sanski Most i istog dana povukla se u Ljubiju i Prijedor.

Zbog sve češćih ispada ka slobodnoj teritoriji i pokreta jačih snaga neprijatelja pravcem Kostajnica — Bosanski Novi — Bihać, Štab 5. korpusa je 18. maja naredio pregrupisavanje 4. i 39. divizije. Četvrta divizija dobila je zadatak da glavninom snaga zatvara pravce Bihać — Bosanski Petrovac i Bosanska Krupa — Bosanski Petrovac, a 39. divizija pravce Prijedor — Sanski Most, Banja Luka — Sanski Most, Banja Luka — Ključ i Mrkonjić-Grad — Ključ. Jedinicama je naređeno da izvrše obimna rušenja na komunikacijama koje bi neprijatelj mogao iskoristiti i da organizuju što bolju međusobnu vezu i sadejstvo.

Rušenjem komunikacija i napadima na vozove i kolone u pokretu, jedinice 1. proleterskog i 5. korpusa prinudile su neprijatelja da svaki transport obezbeđuje jakim snagama, angažujući ponekad i tenkove. Ali je i pored toga saobraćaj neprijatelja često bio prekidan.¹⁰⁹ U zimskim i prolećnim bor-

¹⁰⁸ U sastav te divizije (formirane sredinom marta 1944) ušli su 13. i 15. krajiška brigada, Zmijanjski NOP odred i Udarni odred 5. korpusa (kasnije: 16. krajiška brigada).

¹⁰⁹ Tako je, na primer, dugo bila van upotrebe železnička pruga Banja Luka — Prijedor, a na drugim prugama je uništen veliki broj lokomotiva, vagona, železničkih stanica, manjih i većih mostova. Isto tako, uništenjem instalacija u rudniku Ljubiji, Nemcima je onemogućena eksploatacija ovog bogatog nalazišta gvožda.

f

bama, ovi korpsi uspeli su da očuvaju veliki deo slobodne-teritorije zapadne i srednje Bosne, koja je, zajedno sa onom slobodnom teritorijom koju su branile jedinice 8. korpusa u Dalmaciji, imala velik značaj.

Borbe u Dalmaciji

Centralni komitet KPJ uputio je 10. februara Oblasnom komitetu za Dalmaciju i političkom komesaru 8. korpusa pismo u kome je dao kritičku ocenu rada partijskih organizacija i rukovodstava u vojski i na terenu u Dalmaciji od kapitulacije Italije do kraja januara 1944. U pismu je ukazano na pojavu smanjenja aktivnosti partijskih i skojevskih organizacija, na primere nebudnosti i lokalizma, na slabijene discipline, nedovoljno angažovanje vojnih jedinica, vojnopožadinskih organa i narodnih odbora i na neke druge slabosti. Centralni komitet je dao uputstva partijskim rukovodstvima u Dalmaciji kako da usmere svoj budući rad u cilju moralno-političkog i vojničkog učvršćenja jedinica, jačanja organa narodne vlasti, uspešnije mobilizacije novih boraca i otklanjanja drugih slabosti. Oblasni komitet i Stab 8. korpusa, u narednom periodu, uz pomoć Centralnog komiteta KPH, preduzeli su niz mera za sprovođenje u život zadataka istaknutih u pomenutom pismu.

Uporedo s tim, Stab korpusa je, na osnovu opštih direktiva Vrhovnog štaba i Glavnog štaba Hrvatske, nastojao da oživi delatnost svojih jedinica, pa je naredio 19. diviziji da se postepeno povrati iz južne Like u severnu Dalmaciju, 9. diviziji — da sa Dinare i Staretine dejstvuje ka Livanjskom polju, a 20. diviziji — da brani centralni deo Dinare i prodire ka Kamešnici, Svilaji i Moseću. Odlukom Vrhovnog štaba trebalo je da 26. divizija s jedinicama Mornarice brani ostrvo Vis i vrši desantne prepade na susedna ostrva. Na operativnom području 8. korpusa, početkom marta, od nemačkih snaga nalaze se, pored 264. i 118. divizije, još 1. puk »Brandenburg«, delovi 92. motorizovanog puka i po jedan bataljon iz 373., 369. i 7. SS divizije.

Prebacivanjem 2. brigade 19. divizije iz južne Like u Bujovicu, 3. brigade 20. divizije na Kamešnicu i Mosorskog odreda na Mosor i pojačanim dejstvom partizanskih odreda oživljavaju dejstva u Dalmaciji. Zato su štabovi 5. SS i 15. brdskog korpusa u toku marta obnovili napade, kako bi sprečili sređivanje i popunu delova 8. korpusa i ponovo ih odbacili iz dalmatinskog obalskog pojasa. Pošto su jedinice 8. korpusa biledokoncentrisane, napadi nemačkih jedinica, ustaša i četnika izvođeni su na uža područja, u kraćim vremenskim razmacima¹ uz veoma oštar teror nad stanovništvom.

Najpre su manji delovi 891. puka 264. divizije, sa oko 1600 četnika, iz Mokrog Polja, Kistanja, Đevrsaka, Benkovca i Obrovca, 1. marta, napali 2. brigadu 19. divizije i Grupu severnodalmatinskih odreda u Bukovici, ali su, u dvodnevnoj borbi, zadržani na liniji Medviđe — Parčić — Ervenik, a zatim protivnapadima prisiljeni na povlačenje u polazne garnizone. Sredinom marta pristigla je iz Like u Bukovicu i 1. brigada, pa je Stab 19. divizije, pošto nije bilo većih borbi, glavnu pažnju usmerio na mobilizaciju i učvršćenje jedinica. Producujući napadna dejstva, nemački 264. dopunski bataljon, 105. izviđački bataljon i 2. bataljon 92. motorizovanog puka, s linije Vrpolje — Sitno — Ubije (u sadejstvu s posadama iz Primoštena, Rogoznice, Marine i Trogira), napali su 4. marta 1. brigadu 20. divizije i Sibensko-trogirski NOP odred između Perkovića i Trogira. Iznenadene brzim dejstvom nemačkih kolona i razbijene, ove jedinice su se povukle na Moseć, odakle se glavnina 1. brigade uputila ka Dinari, u sastav svoje divizije.¹¹⁰ Nešto kasnije, 19. marta, oko 2.500 nemačkih vojnika i ustaša otpočelo je napad na Grupu južnodalmatinskih odreda.¹¹¹ Ova je, izbegavajući udare neprijatelja, uspela da se zadrži na području između donjih tokova Cetine i Neretve; i dalje je vršila zasede, diverzije i manje napade.

Krajem marta je Stab 5. SS brdskog armijskog korpusa obnovio napade u srednjoj Dalmaciji. Na dan 25. marta tri nemačka bataljona (po jedan iz 7. SS, 369. i 118. divizije) opkolili su Mosorski odred na Mosoru. Odred je pružao otpor do mraka i noću se povukao preko Cetine ka Kamešnici. Nemačke snage su 27. marta iz Aržana, Ciste, Trilja i Sinja nastupale ka Kamešnici. Napadna kolona iz Sinja iznenadila je Dinarski odred u Gljevu i odbacila ga na greben Kamešnice. Treća brigada 20. divizije i Mosorski odred pružili su uspešan otpor na pravcima Aržano — Voštane i Trilj — Voštane; ali, posle izbjivanja drugih nemačkih delova na Kamešnicu,¹¹² morali su da se povuku ka Bijelom Polju, a zatim i ka Prologu, sa 1. brigadom 9. divizije, koja je do tog vremena potiskivala ustaše iz Orguza, Cuklića, Srđevića i drugih sela prema Livnu. Tih dana su se 1. i 3. brigada 9. divizije nalazile u rejonu Bosanskog Grahova, na zatvaranju pravca od Knina.

¹¹⁰ Nemačke jedinice su 5—7. marta uhapsile oko 300 ljudi u Sratoku, Prgometu, Segetu, Vinišću, Marini i odvele ih u logor u Split.

¹¹¹ U toku napada su popalili sela Grčanik, Bačinu, Pasičinu, Brist, Plinu i zaseoke uz Neretvu, od Brda do Komina, a stanovništvo odveli u logor. U aprilu je neprijatelj nastavio hapšenje; 4—8. aprila, na primer, u okolini Imotskog uhapšeno je oko 800 muškaraca.

¹¹² Prodrevši u Kamešnicu, nemačke snage su zapalile sela Otok, Rudu, Voštane, Krivodol i dr. i ubile (prema podacima vlasti NDH) oko 1600 žena, dece i muškaraca (Arhiv VII, k. 195, br. reg. 46/4—1).

Početkom aprila, u duhu opšte direktive Vrhovnog štaba za dejstva jedinica NOVJ na neprijateljske komunikacije, 8. korpus je dobio zadatku da, počev od noći 8/9. aprila, upotrebi deo svojih jedinica za napad na neprijateljske posade u zahvatu komunikacije Sinj — Knin — Gračac, istovremeno sa dejstvom 6. divizije 1. korpusa na komunikaciju Srb — Donji Lapac. Ali dejstvo jedinica 8. korpusa nije otpočelo jednovremeno, jer je 20. divizija, 5—7. aprila, napadala ustaše oko Sinja a 19. divizija ustaše u Lišanima. Stab 20. divizije orijentisao je noću 8/9. aprila 2. brigadu ka Vrlici, ali je ona izjutra, protivnapadom 2. i 3. brigade četničkog 1. bosanskog korpusa iz Vrlike i Uništa, potisnuta na Dinaru (ka Debelom brdu). Tek uvođenjem u borbu dva bataljona 3. brigade 20. divizije iz rejona Vrdova ka Bračevu Docu, u bok četnicima, i nastupanjem dva bataljona 1. brigade 9. divizije iz Peulja ka selu Cetini, četnici su prinuđeni da odstupe. Druga brigada 9. divizije, iz rejona Bosanskog Grahova, napala je iste noći i potisnula četnike iz Strmice i Golubića, ali se već 10. aprila povukla u polazni rejon, usled oštrog protivdejstva nemačkih delova i 1. i 4. brigade četničkog 1. bosanskog korpusa iz Knina. Devetnaesta divizija, sa 3. brigadom 35. divizije, koja se nalazila u južnoj Lici, 10—16. aprila proterala je četnike iz svih sela u zahvatu druma Gračac — Otrić, sem onih koje je okružila u Vučipolju, i povukla se s komunikacije tek posle prodora jačih snaga neprijatelja iz Otrića. Ovim dejstvima delova 8. korpusa privremeno je bio ukočen neprijateljski saobraćaj na pravcu Sinj — Knin — Gračac i omogućeno uspešnije dejstvo 6. divizije na komunikaciju Srb — Donji Lapac.

Zatim je Stab 8. korpusa povratio 19. diviziju u Bukovicu, delove 20. divizije uputio na Kamešnicu, a 9. diviziju i dalje zadržao u širem rejonu Bosanskog Grahova — sa zadatkom da pojačaju rad na svom učvršćenju i da proširuju slobodnu teritoriju. Zbog privremenog odlaska 1. puka »Brandenburg« i delova 92. motorizovanog puka iz Dalmacije radi operacija u Lici, uslovi za dejstvo jedinica 8. korpusa bili su poboljšani.

Najpovoljnija situacija bila je u severnoj Dalmaciji, pa je 19. divizija, s osloncem na Bukovicu, pristupila energičnim napadima na ustaške i četničke posade. Od 27. aprila do 1. maja, 2. brigada je odbacila četnike iz Gornjeg Karina i Popovića, zatim je štitila slobodnu teritoriju Bukovice od Obrovca i Benkovca. Prva brigada je od 9. do 17. maja razbila ustašku posadu u Lisičiću, potisnula delove 5. ustaškog bataljona iz Lišana, odbacila četnike iz Đevrsaka i razbila njihovu glavninu u rejonu Bribira. Grupa severnodalmatinskih odreda izvodila je manje akcije u Ravnim kotarima i zatvarala pravce od Knina ka Velebitu. '

Sredinom aprila je Stab 20. divizije svoju 3. brigadu uputio na Kamešnicu, a 1. i 2. brigadu zadržao na Dinari radi napada na neprijateljske delove duž druma Sinj — Vrlika i radi prodora na Svilaju. Međutim, nemačke, četničke i ustaško-domobranske snage¹¹³ iz Livna, Sinja, Vrlike i Uništa napale su 22. aprila 1. i 2. brigadu i dva bataljona 3. brigade, Dinarski odred i 2. brigadu 9. divizije na Dinari. U toku 22. i 23. aprila neprijateljske snage iz Sinja i Vrlike prodrle su u Vrdovo, Bračev Dolac i pred Vještica goru, dok su snage iz Livna bile zadržane u rejonu Han-Prologa, te nisu uspele da dođu u dodir sa delovima koji su izbili na Vrdovo. Zbog otpora napadnutih jedinica, i zbog upućivanja (po naređenju Štaba korpusa) dva bataljona 9. divizije iz rejona Peulja, preko Uništa, ka Vrlici, neprijatelj se 24. aprila povukao u polazne garnizone, popalivši sela kroz koja je prošao. Pošto se održala na Dinari, 20. divizija je tek sada pristupila izvršenju opšte zapovesti Štaba korpusa o proširenju dejstava. Prva brigada je i dalje zadržana na Dinari. Druga brigada je 12. maja upućena na Svilaju, u rejon Ogorje — Brštanovo, gde je sa Svilajsko-mosećkim i Sibensko-trogirskim odredom odbacila Svilajsku četničku brigadu iz Mirlović-Polja i Baljaka; noću 17/18. maja napala je ustašku posadu u Gornjem Vinovu, ali, kad je ovoj pristigla pomoć iz Drniša, morala se povući na liniju Brštanovo — Ogorje. Treća brigada je za to vreme vodila manje borbe na Kamešnici.

Deveta divizija je zatvarala pravce od Knina i Livna ka Bosanskom Grahovu, vršila mobilizaciju u severozapadnom delu Livanjskog polja i odbijala ispadne četničkih delova iz Vrlike ka Uništu. U međuvremenu, dva bataljona 2. brigade bili su u rejonu Prologa dvaput iznenadeni od nemačkih snaga iz Livna, kojom prilikom su pretrpeli veće gubitke. Prva brigada (bez jednog bataljona) upućena je 11. maja iz Bosanskog Grahova, preko Bukovice, ka obali, na odsek Biograd — Vodice, radi evakuacije ranjenika na Vis i prihvata opreme za 9. diviziju. Posle ovih dejstava, Stab 8. korpusa je rešio da prikupi 9, 19. i 20. diviziju i da noću 25/26. maja napadne neprijateljske snage u rejonu Vrlike, na Promini i u Kosovu; ali do napada nije došlo zbog drvarske operacije.

Početkom februara, po naređenju Vrhovnog štaba, 26. divizija i Stab mornarice nastavili su organizaciju odsudne odbrane ostrva Visa. Izvršena je opšta mobilizacija stanovništva, a nesposobni za rad i vojsku, zajedno sa mnogobrojnim zbegom, prevezeni su u južnu Italiju, a posle u Egipat. Prema obećanju

¹¹³ Te snage su imale sledeći sastav: 105. izviđački bataljon, delovi 3. bataljona 893. puka 264. divizije i 27. ustaškog bataljona 9. posadne brigade, 600 četnika i kolona od 300 vozila iz Livna.

koje je predsednik britanske vlade Cerčil dao maršalu Titu da će engleske jedinice podržati dejstva NOVJ u Dalmaciji, postignut je odgovarajući sporazum sa britanskim vojnim vlastima na ostrvu Visu. Pored nekoliko savezničkih pomorskih plovnih jedinica (razarača, torpednih čamaca i motornih topovnjača) koje su se već nalazile na Visu, do kraja februara pristigla je iz južne Italije 2. brigada komandosa,¹¹⁴ i nekoliko baterija artiljerije, čime su protivdesantna i protivavionska odbrana ostrva bile ojačane. Za odbranu Visa, uspostavljena je radio-veza između ostrva i Baze NOVJ u Bariju, i time omogućeno sadejstvo savezničke avijacije. Na Vis je iz Barija prevezena i 3. prekomorska brigada, koja je ušla u sastav 26. divizije. Ostrvo Vis je tako postalo jako i značajno uporište i baza NOVJ.

Zbog sve većeg taktičko-operativnog značaja ostrva Visa, Štab 2. oklopne armije i viceadmiral Litsman (Lietsmann), »komandujući admirал Jadrana«, vršili su pripreme za desant na Vis. Najpre predviđen za 17. mart,¹¹⁵ desant je, zbog neslaganja nadležnih komandi, odložen do 4. aprila, ali ni tada nije izvršen. Ovo pitanje je raspravljan i u nemačkoj Vrhovnoj komandi, na konferenciji od 12. i 13. aprila, pa je doneta odluka da se, u nedostatku odgovarajućih pomorskih i vazdušnih snaga, desant na Vis zasada odloži, a konačno rešenje doneše tek posle svestrane procene dalmatinske odbrambene zone, radi čega je upućen oficir sa specijalnim ovlašćenjima i zadacima.¹¹⁶

Manje snage 26. divizije i saveznički komandosi izvršili su tokom februara i marta nekoliko akcija na susedna ostrva¹¹⁷ u cilju prikupljanja podataka i ometanja nemačkih priprema za desant na Vis. Zatim se, u skladu sa direktivama Vrhovnog štaba, pristupilo krupnijim desantnim akcijama. Prva su na redu bila ostrva Mljet i Korčula (skica br. 8). Na Mljetu

¹¹⁴ Sastava: armijski komandos br. 1 i mornarički komandos br. 43. Prvi komandos stigao je na Vis do 25. januara, a drugi 26. februara; njihova jačina iznosila je oko 1000 ljudi. Nešto kasnije stigli su delovi još dva komandosa. Engleski general Tom Cerčil (Tom Churchill) stigao je 4. marta na Vis da bi objedinio komandose i pomorske snage.

¹¹⁵ Pope D., Flag 4, William Kimber, London, 1954, str. 208.

¹¹⁶ »Hitlerove konferencije o pomorskim pitanjima«, izdanje JRM, Split, 1950, str. 360 i 361.

¹¹⁷ Značajnije su: desantna akcija savezničkog komandosa noću 18/19. marta na Šoltu i razbijanje jedne ojačane nemačke čete u rejonu Grohotra; ponovljena desantna akcija na Hvar noću 21/22. marta, sa dva bataljona 1. dalmatinske udarne brigade i savezničkim komandosom, pri čemu su nemačke posade potisnute na krajnji istočni deo ostrva (u rejon Bogomolje), a bataljoni 1. brigade (usled jednog neuspela kod Jelse, saveznički komandos povukao se sa ostrva već 23. marta) zadržali su se na ostrvu do 31. marta, tog dana su evakuisali zbeg i zatim se novodošlim borcima povukli na južnu obalu ostrva i prevezli na Vis.

su se nalazile dve čete iz sastava 750. puka 118. divizije, a na Korčuli dva ojačana bataljona istog puka, uglavnom raspoređena na jako utvrđenim položajima u rejonu Blata i Vele Luke. Po zamisli Štaba 26. divizije trebalo je desantom na Mljet privući pažnju neprijatelja, pa onda jače snage iskrcati na severnu i južnu obalu zapadnog dela Korčule i koncentričnim dejstvom, obezbeđujući se sa istoka u rejonu Smokvice, pristupiti uništenju posada u Blatu i Veloj Luci. Saveznička komanda na Visu nije pristala da za prevoženje ovih snaga budu upotrebljene njene plovne jedinice, a brodovi Mornarice NOVJ, zbog male brzine, nisu mogli u toku jedne noći izvršiti prevoženje s Visa na Mljet. Zbog toga su desantne snage prevezene noću 19/20. aprila na Lastovo i tek sledeće noći iskrcane na Mljet.¹¹⁸ Ove jedinice su, u dve kolone, izvršile napad na utvrđene nemačke položaje u rejonu Babina Polja, u oštrot borbi razbile i uništile posadu, zatim, uspešno izvršivši zadatak,¹¹⁹ povukle se noću 22/23. aprila na Lastovo, u rezervu onih snaga koje su vršile desant na Korčulu.

Za desant na Korčulu upotrebljena je glavnina 26. divizije,¹²⁰ podeljena u dve desantne grupe: južnu (četiri bataljona i četa minobacača) i severnu (tri bataljona, četa minobacača i baterija topova 75 mm). Grupe su noću 21/22. aprila prevezene s Visa na Korčulu i iskrcane na nebranjene delove obale' južna u ,rejon Karbuna, a severna između Prigradice i Prapatna. Odmah po iskrčavanju, glavnine obeju grupu usmerene su ka Blatu, da snažnim napadom sa severa i juga unište ovo jako nemačko uporište. Ujutru, 22. aprila, pod zaštitom mraka i magle, jedinice su podišle neprijateljskim položajima i, posle artiljerijske pripreme, otpočele energičan napad. U žestokoj borbi tokom dana, 1. bataljon 3. brigade uspeo je da uništi nemačku posadu i zauzme Velu Luku, dok je glavnina grupa naišla na jako utvrđene položaje u rejonu Blata i na veoma žilav otpor nemačke odbrane. Dejstvujući smelo i uporno, južna grupa je do podne ovladala utvrđenim položajima oko grada i s juga prodrla u Blato, a nemački delovi su se grupisali u utvrđenim otpornim tačkama severnò i severoistočno od grada (rejon kote 181, Sveti Vito i Gospa od Zdravlja).

¹¹⁸ Za desant na Mljet odredeni su: 1. i 2. bataljon i prateća četa 2. brigade i 3. bataljon 1. brigade 26. divizije.

¹¹⁹ U borbi je, po našim podacima, poginulo 96 i zarobljeno 48 nemačkih vojnika. Zaplenjeno je 10 bacača, 120 pušaka i drugo oružje. Gubici desantnih snaga: 25 mrtvih i 76 ranjenih (Arhiv VII, k. 1100. br. reg. 2/11).

¹²⁰ To su ove jedinice: 1, 2, 4. bataljon i četa minobacača 1. brigade, 3. i 4. bataljon 2. brigade, 1. i 4. bataljon i četa minobacača 3. brigade i divizijska baterija topova 75 mm.

... obnovljenom noćnom napadu objedinjenih snaga severne Fj južne grupe slomljen je nemački otpor jedino u rejonu kote 181, a tek sutradan i na preostalim dvema otpornim tačkama. pošto je savladana nemačka posada u Blatu, odmah su dva bataljona (1. i 4. bataljon 1. brigade) upućena ka Smokvici, s kog pravca su napadala nemačka ojačanja pristigla iz Pupnata. Nemačke snage su naterane da se povuku ka Smokvici, u čiji rejon pristižu nova nemačka ojačanja iz istočnog dela Korčule, pošto su izvršile postavljene zadatke, desantne snage su prikupljene u Veloj Luci i noću 24/25. aprila vraćene na Vis.¹⁻¹

Za desantni prepad na Šoltu, koju su branile dve ojačane čete 892. puka 264. divizije, Stab 26. divizije uputio je 1. brigadu sa 3. bataljom 3. brigade, četom minobacača, jednom brdskom baterijom i jednim protivtenkovskim topom. U prevoženju i obezbeđenju desanta, pored naših, učestvovali su ovoga puta i saveznički ratni brodovi. Iskrcone noću 9/10. maja na južnu obalu ostrva, u uvale Senjsku i Sešulu, desantne snage su se, pod zaštitom noći, uputile ka Grohotama i uvali Rogač. Napad na utvrđeno uporište u rejonu Grohotota otpočeo je posle izvršene avijacijske i artiljerijske pripreme. U žilavoj borbi, koja je trajala ceo dan, desantne snage su uspele da unište gotovo sve utvrđene tačke u Grohotama i da u uvali Rogač razbiju neprijateljska ojačanja koja su pristigla iz Splita (oko 200 vojnika iz alarmne jedinice 892. puka 264. divizije). U toku noći one su se povukle i vratile na Vis.¹²²

Desantnim akcijama 26. divizije bio je razbijen ili uništen deo nemačkih snaga na srednjodalmatinskim ostrvima, i time, u znatnoj meri, otklonjena opasnost od nemačkog desanta na Vis. To su bili prvi veći primeri sadejstva jedinica naše mornarice, pešadije i artiljerije, kao i sadejstva jedinica NOVJ i savezničkih snaga.¹²³

¹²¹ Po našim podacima, u ovoj borbi na Korčuli (ne računajući gubitke u rejonu Smokvice) poginulo je 297 i zarobljeno 459 nemačkih vojnika i oficira. Zaplenjeno je: 4 haubice, 4 protivtenkovska topa, 10 mitraljeza, 34 puškomitraljeza, 10 bacača, 510 pušaka, 20 tromblona, 115 pištolja, 12 radio-stanica, 5 kamiona i druga oprema. Gubici desantnih snaga: 48 mrtvih i 184 ranjena (Arhiv VII, k. 1100, br. reg. 4/5).

¹²² Po našim podacima, u ovoj borbi je poginulo i ranjeno oko 250 nemačkih vojnika, a zarobljena su 52. Gubici desantnih snaga: 40 mrtvih i 129 ranjenih; sem toga, pri povratku sa Šolte, nemački borbeni čamci potopili su bolnički brod »Marin II« sa oko 60 ranjenika (Arhiv VII, k. 1100, br. reg. 7/11).

¹²³ U periodu februar—maj izveden je niz akcija na neprijateljske brodove na moru. Pored ostalog, noću 24/25. januara, kod Oliba. Jedinice Mornarice NOVJ zarobile su naoružani brod »Konstante« (Constante) s posadom; 28. februara, kod Molata, zarobile su naoružani Votomi jedrenjak »Đuzepe Čezarije« (Giuseppe Cesarie), a kod Paga dva naoružana motorna jedrenjaka sa oko 90 nemačkih vojnika; 27.

Koristeći se iskustvima u zimskim operacijama, Štab 8 korpusa je u prolećnim borbama šire razvio svoje snage, dajući svakoj diviziji inicijativu u dodeljenoj zoni. Dejstva 8. korpusa savezničke avijacije i pomorskih snaga i snaga Mornarice NOVJ otežavala su kopneni i pomorski saobraćaj neprijatelja. Poboljšana je veza između delova 8. korpusa na kopnu i onih na ostrvima. Krajem maja nemačke jedinice su protiv sebe imale brojniji i bolje naoružan 8. korpus,¹²⁴ a slobodna teritorija Dalmacije, iako po odvojenim područjima, bila je veća nego na završetku zimskih operacija. Zahvaljujući pomoći CK KPj i CK KPH i pojačanom radu partijskih organizacija, učinjen je značajan korak na učvršćenju i vojničkom sređivanju jedinica 8. korpusa i pozadine. Međutim, veoma težak problem ishrane vojske i stanovništva u pasivnoj Dalmaciji rešavan je, uz krajnje odricanje naroda, rekvizicijom i kontingentima savezničke pomoći. Usled čestih poremećaja veze između ostrva i kopna, ova pomoć nije redovno doturana 9., 19. i 20. diviziji, kao ni drugim jedinicama NOVJ u unutrašnjosti zemlje.

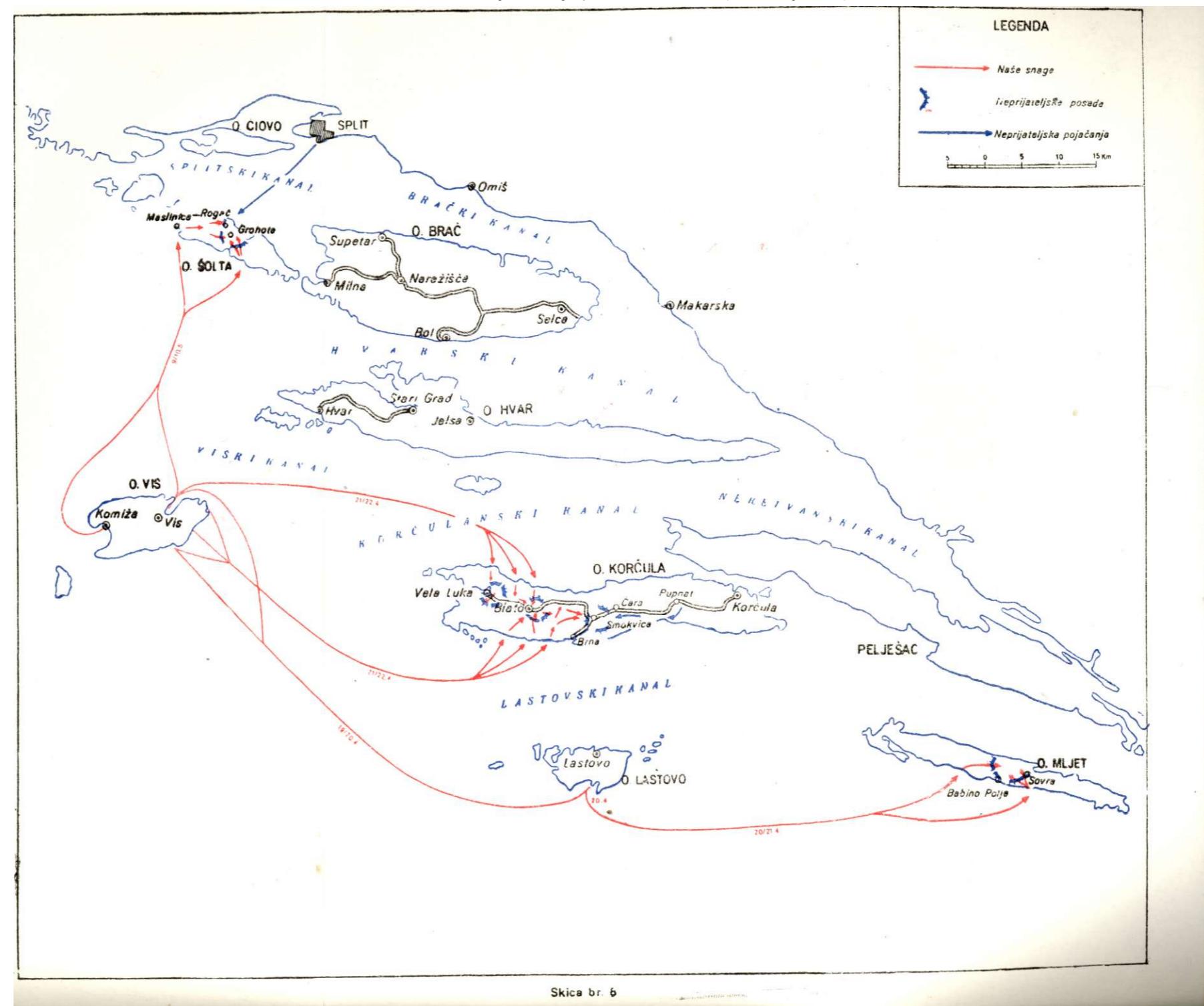
DRVARSKA OPERACIJA (Skica br. 9)

Iako je položaj nemačke vojske bio nepovoljan na svim frontovima, Vrhovna komanda oružane sile nije odustajala od odluke da izvrši Hitlerovu naredbu o uništenju vrhovnog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, kombinovanim dejstvom vazdušnodesantnih snaga i kopnenih trupa. Ona je opravdano verovala da će postići višestruko iznenađenje: izborom časa za desant; samim desantom kao novim i dosada protiv NOVJ neprimjenjenim vidom borbenog dejstva; brzinom dejstva svih svojih snaga, koje će sprečiti Vrhovni štab da efikasno organizuje svoju zaštitu.

.aprila, kod Oliba, zarobljen je motorni jedrenjak »Bjanka Stela& (Bianca Stella) s posadom. Savezničke pomorske jedinice su, između ostalog, noću 2/3. februara zapalile topovskom vatrom brod »Francesca da Rimini« (Francesca da Rimini) na Prolazu Logorun; noću 3/4. februara, kod Rogoznice, potopile motorni jedrenjak »Amelia B«, a kod Silbe zarobile dva motorna jedrenjaka s posadom od 65 Italijana i 25 Nemaca; noću 6/7. aprila zarobile kod Murtera jedrenjak »Libečo« (Libeccio); noću 1/2. maja, u Bračkom kanalu, potopile dva nemačka desantna čamca; noću 18/19. maja, kod Lovišta, potopile jedan i oštetile drugi brod.

¹²⁴ U toku aprila stupilo je u jedinice 8. korpusa 1850, a u toku maja 3097 novih boraca. Bilo je formirano nekoliko novih jedinica: Zadarski NOP odred (od dotadašnjeg Zadarskog bataljona), Prominski NOP odred i Benkovački bataljon (kasnije: Benkovački NOP odred).

DESANTNI PREPADI 26 DIVIZIJE NA MLJET, KORČULU I ŠOLTU (APRIL-MAJ 1944)

Pripreme i plan nemačkih snaga

U Stabu 2. oklopne armije pripreme za operaciju¹⁻⁵ počele su prvih meseci 1944. Od ljudstva iz raznih SS jedinica formiran je padobransko-lovački bataljon, čija je obuka izvedena u reionu Kraljeva.¹²⁸

U toku maja nemačka komanda je koncentrisala svoje glavne snage oko slobodne teritorije u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj, u garnizonima: Bugojno, Jajce, Mrkonjić-Grad, Banja Luka, Bosanski Novi, Bosanska Krupa, Bihać, Lapac, Srb, Knin i Livno. U početku su bile akcije manjeg značaja, a uoči desanta na Drvar vršena su i veća dejstva duž komunikacije Bihać — Vrhovine, kako bi jedinice NOVJ bile obmanute u pogledu stvarne namere Nemaca.

Opšta zamisao neprijatelja za drvarske operacije bila je ova: iznenadnom upotreboru vazdušnodesantne jedinice uništiti Vrhovni štab; u isto vreme, motorizovane i pešadijske snage koncentrično prodiru ka Drvaru da se spoje s vazdušnodesantnim delovima i zatim okruže i počesno uništavaju jedinice NOVJ koje brane slobodnu teritoriju.

Predviđalo se da će operacija trajati tri nedelje. U desantu učestvuju sledeće snage: 500. SS padobransko-lovački bataljon, ojačani 384. puk 373. legionarske divizije, 92. motorizovani puk, 1. dopunski poljski bataljon 373. divizije, 1. rezervni lovački puk, delovi 1. puka »Brandenburg« i borbena grupa 7. SS divizije (ojačani 13. SS puk, ojačani izviđački odred 7. SS divizije,¹²⁷ 202. tenkovski bataljon). U sastavu pojedinih nemačkih kolona dejstvuju ustaške i četničke jedinice; ostale ustaško-domobranske i četničke snage obezbeđuju garnizone i zatvaraju pojedine pravce. Za podršku vazdušnodesantne jedinice i ostalih snaga upotrebije se oko 100 aviona.

Nemačkim jedinicama su postavljeni precizni zadaci: od 21. do 24. maja 500. SS padobransko-lovački bataljon (četiri čete, odeljenje FAK,¹²⁸ odeljenje »Beneš« od 40 četnika) prebacuje se iz rejona Kraljeva na aerodrome kod Zagreba, Petrovgrada (Zrenjanina) i Banje Luke; zatim, 25. maja, u ranim

¹²⁵ Dat joj je naziv »Reselšprung« (Rösselsprung — skok konjića). Pošto je operativni cilj glavnih nemačkih snaga bio Drvar, kod nas je ta operacija nazvana drvarska operacija.

¹²⁶ Bataljon je imao oko 900 vojnika, računajući i delove pomoćnih službi. Sačinjavali su ga prestupnici iz SS formacija koji bi, posle uspešnog desanta, trebalo da budu oslobođeni kazni.

¹²⁷ U sastavu tog odreda bila je i grupa četnika, nepoznate jačine.

¹²⁸ Frontaufklärungskommando (Frontaufklärungskommando 201 ili skraćeno FAK 201) — 201. komanda za izviđanje fronta. Pripadala Drugom odeljenju Abvera (Abwehr) na području Jugoslavije. Abver je bio tajna vojno-obaveštajna služba, sa tri odseka: prvi — obaveštajni; drugi — organizovanje sabotaže i razbijanje neprijateljske vojne sile; treći — kontrašpijunaza.

jutarnjim časovima, pošto avijacija prethodno neutralise odbranu Drvara, on vrši desant sa zadatkom da zarobi ili uništi Vrhovni štab i maršala Tita, kao i savezničke vojne misije, i da se održi u Drvaru do pristizanja kopnenih snaga. Bataljon je podeljen u devet grupa, s tim da se desant vrši u dva talasa, pomoću jedrilica i padobrana.

Ljudstvo s jedrilicama (340 oficira i vojnika) podeljeno je u šest grupa sa sledećim zadacima: borbena grupa »Panter« (110 ljudi) zauzima »Citadelu« (Titov glavni štab); grupa »Jurišnik« (50 ljudi) zauzima »Moskvu« (sovjetsku vojnu misiju); grupa »Nasrtljivac« (70 ljudi) zauzima »Zapadni krst« (severo-zapadnu raskrsnicu puteva u Drvaru); grupa »Hvatač« (40 ljudi) zauzima »London« (englesku vojnu misiju); grupa »Grizač« (20 ljudi) zauzima »Varšavu«, 200 metara južno od »Londona«, a potom se potičinjava grupi »Hvatač«; grupa »Lomač« (50 ljudi) zauzima »Ameriku« (američku vojnu misiju), a zatim vis »Pauk«, 400 metara istočno od »Londona«. Trebalo je da borbene grupe sadejstvuju pri ovlađivanju pojedinim objektima, koje će zatim organizovati za odbranu.

Padobranci su podeljeni u tri grupe s ovim zadacima: borbena grupa »Plavi« (100 ljudi) zauzima prilaze gradu sa istoka, a potom sa borbenom grupom »Zeleni« brani jugoistočni izlaz iz grada; borbena grupa »Zeleni« (95 ljudi) zauzima i brani severoistočni deo grada i povezuje se sa grupom »Plavi«; borbena grupa »Crveni« (85 ljudi) delom snaga zauzima »Krčmu« (hotel u Drvaru) a glavninom sadejstvuje jedriličarskim grupama »Jurišnik« i »Panter«, učestvuje i u odbrani istočnog dela Drvara zajedno sa grupama »Plavi« i »Zeleni«, pa posle prelazi u rezervu komandanta bataljona u rejonu »Citadele« (groblje u Drvaru sa bližom okolinom). Svim vojnicima je data fotografija maršala Tita. Kada se, po spuštanju, tačno sazna za Titovo mesto boravka, najbliže borbene grupe treba, na određeni signal, bez obzira na postavljene zadatke, da dejstvuju ka tom mestu i da Tita zarobe (a samo u krajnjem slučaju ubiju).

Borbena grupa 7. SS divizije dejstvuje sa prostorije Jajce — Mrkonjić-Grad — Banja Luka u pravcu zapada, prema središtu slobodne teritorije, s opštim zadatkom: razbiti partizanske snage koje se budu izvlačile ka istoku i zauzeti njihova skloništa u -rejonu Srnetica — Struganica. Pri tom, 13. SS puk, koji napada s linije Vjenac — Jajce, zauzima Janj i ovlađuje zemljишtem zapadno od puta Rogolje — Mliništa, a zatim usmerava snage u zahvatu železničke pruge Mliništa — Lisina i zauzima dominantne visove istočno od pruge između stаница Lisina i Srnetica. Ojačani izviđački odred 7. SS divizije probija odbranu jedinica NOVJ zapadno i jugozapadno od Mrkonjić-Grada i izbija na liniju Čenića kosa — Cigansko

brdo, a potom, sa prikupljenim snagama, prodire u izvorni deo> Sane i Donji Ribnik; u daljem nastupanju treba da zauzme Gornji Ribnik i izbije na liniju Viščići (kota 1028) — Kik (kota 1082).

Pravcem Banja Luka — Čađavica — Ključ dejstvuje 202. tenkovski bataljon i obezbeđuje desni bok glavnih snaga borbenе grupe 7. SS divizije.

Prvi poljski dopunski bataljon 373. divizije i 1. rezervni lovački puk napadaju pravcem Bosanska Krupa — Bosanski Petrovac, obez'oeđujući levi bok snaga koje dejstvuju od Bihaća.

Ojačani 92. motorizovani puk, prikupljen u rejonu Bihaća, razvija dejstva pravcem Bihać — Bosanski Petrovac — Drvar.

Ojačani 384. puk 373. divizije napada iz rejona Srba, preko Trubara, ka Drvaru.

Borbena grupa »Brandenburg« (ojačani bataljon iz 1. puka »Brandenburg«) nastupa iz Knina pravcem Bosansko Grahovo — Drvar.

Iz Livna ka Drvaru (preko Bosanskog Grahova) i ka Glamoču napadaju motorizovane jedinice.^{1"-9}

Štab 15. korpusa, koji neposredno rukovodi operacijama, nalazi se u Kninu.

Zadaci jedinica	Zamisao Vrhovnog štaba o dejstvima
NOVJ u zapadnoj Bosni i susednim oblastima	jedinica u zapadnoj Bosni i susednim oblastima u slučaju većeg neprijateljskog napada bila je: primeniti slobodan manevr na svojim operativnim područjima; bez potrebe ne ulaziti u teške borbe s neprijateljem, čemu ovaj inače teži — da bi jedinice NOVJ vezao i oduzeo im svaku inicijativu. Ta zamisao Vrhovnog štaba je bila u duhu njegove opšte ideje o održavanju neophodne operativne inicijative svojih snaga radi prenošenja težišta operacija na ona područja koja u dатој situaciji imaju poseban značaj za dalji razvoj oslobođilačkog rata i revolucije. U tom smislu, Vrhovni štab je 4. maja uputio Stabu 1. korpusa direktivu u kojoj mu preporučuje da, radi bržeg i uspešnijeg manevrovanja, svoje jedinice odmah oslobođi nepotrebnih tereta i ranjenike pripremi za evakuaciju u Italiju i da s njim bude u što tešnjoj vezi.

•¹²⁹ Nemački podaci o tim snagama su nepotpuni i protivurečni, dok u izveštaju 3. brigade 1. proleterske divizije, koja je branila pravac ka Glamoču, stoji da su je 25. maja iz Livna napali delovi 7. SS divizije. (Arhiv VII, k. 712, br. reg. 23/4).

Uoči nemačkog napada, jedinice NOVJ zauzimale su širok raspored na slobodnoj teritoriji zapadne Bosne i susednih oblasti.

Prvi proleterski korpus: 1. proleterska divizija (1, 3. i 13. proleterska brigada): 1. i 13. brigada, na liniji Jezero — Sipovo — Podrašnica, zatvarale su pravce koji od Jajca i Mrkonjić-Grada izvode preko Mliništa ka Drvaru, 3. krajiška brigada zatvarala je pravac Livno — Glamoč, glavnina 3. brigade bila je u rejonu Korićna — Priluka — Kopić, a njena rezerva (dva bataljona) u Dubravama, severoistočno od Glamoča; 6. proleterska divizija (1, 2. i 3. brigada), na prostoriji Mali i Veliki Cyjetnić — Osreci — Trubar — Resanovci, branila je pravce od Srba i Bosanskog Grahova prema Drvaru i, kao najbliža jedinica, imala je zadatak da interveniše u slučaju neprijateljskog vazdušnodesantnog napada na Vrhovni štab u Drvaru.¹³⁰ Štab 1. proleterskog korpusa bio je u Mokronogama.

Peti korpus: 4. divizija (6, 8. i 11. brigada): 6. brigada i Drvarsко-petrovački NOP odred, na liniji Veliki Radić — Grabbež — Ripač, branili su pravac Bihać — Bosanski Petrovac — Drvar, 8. brigada, na liniji Vranjsko — Gudavac — kota 380 — Pucenik, branila je pravac Bosanska Krupa — Krnjeuša — Bosanski Petrovac, a 11. brigada, orijentisana ka Sanskom Mostu i Prijedoru, zatvarala je pravce koji od tih mesta izvode na slobodno područje Podgrmeča (jedan bataljon ove brigade i Kozarski i Gradiško-lijevčanski NOP odred bili su na Kozari); 39. divizija (13, 15. i 16. brigada): 15. brigada bila je u odbrani pravca Banja Luka — Bronzani Majdan — Sanski Most, 13. brigada i Zmijanjski NOP odred, u rejonu Sokolovo — Pavići, zatvarali su pravac Banja Luka — Čađavica — Ključ, a 16. brigada, južno od linije Prijedor — Kozarac, zatvarala je pravac koji desnom obalom Sane izvodi ka Sanskom Mostu; 10. divizija (7, 9. i 17. brigada i nekoliko manjih partizanskih odreda), na prostoriji Janj — Kupres — Prozor — Konjic — Kiseljak — Travnik, dejstvom na komunikacije, otežavala je neprijateljski saobraćaj preko ove oblasti; 11. divizija, u srednjoj Bosni, dejstvovala je na komunikacije Zenica — Dobojski Banja Luka. Stab 5. korpusa bio je u Donjem Ribniku.

Osmi korpus: 9. divizija (1, 2. i 3. brigada): 3. brigada, u rejonu Čelebić — Strupnić, zatvarala je pravac Livno — Bosansko Grahovo, 2. brigada je bila na Dinari, orijentisana prema Vrlici, 1. brigada (bez 1. bataljona) u Bukovici (1. i 2. brigada su

¹³⁰ Do 15. maja 3. brigada 6. divizije bila* je u Drvaru. Tog dana, posle jedne informacije da je savezničko vazduhoplovstvo uništio nemačke jedrilice na aerodromu kod Zagreba, i posle napada jačih neprijateljskih snaga na pravcu Srb — Drvar, ona je povučena u Trubar, u »divizijsku rezervu.

u toku drvarske operacije prebačene u rejon Bosanskog Grahova, 1. bataljon 1. brigade i Grahovsko-peuljski NOP odred severno od Bosanskog Grahova, branili su pravac koji od ovo, mesta vodi ka Drvaru); 20. divizija: 1. i 3. brigada nalazile se u zahvatu pravca Sinj — Livno, a 2. brigada duž komunikacije Trogir — Šibenik; 19. divizija bila je na prostoriji Obrovac — Benkovac — Promina; 26. divizija na ostrvu Visu. Šta 8. korpusa bio je na Tičevu.

Vrhovni štab je bio u Drvaru, u pećini na desnoj obali Unca i u kućama ispred nje, a njegove su ustanove bile u grad i bližim zaseocima. Prateći bataljon Vrhovnog štaba: 1. četa s delom 2. čete u rejonu Kruškovca (kota 678), glavnina 2. čete u Bastasima (u pećini na izvoru Bastaškog vrela nalazilo se rezervno sklonište Vrhovnog komandanta), 3. (PAM) čet (6 oruđa) — jedan vod u rejonu kote 520 a drugi u rejonu kote 678, 4. četa na obezbeđenju savezničkih vojnih misija — rejonu Drvar-Sela i u zaseoku između Unca i puta za Bosanski Petrovac, Tenkovski vod (2 tenka) u Drvaru. U Drvaru su se nalazila dva bataljona nedavno formirane (u martu) nedovoljno naoružane 1. inžinjerijske brigade NOVJ. Oficirska škola bila je u Šipovljanim (u zaseoku Dronjci). Nacionalni komitet bio je u Šipovljanim, a CK SKJ-a u Drvaru, T-Seli Druge centralne ustanove, partijski i omladinski komiteti komanda područja bili su u gradu i okolnim zaseocima.

Napad na Drvar

Nemačke pripreme za napad na Vrhovni štab, iako vršene u najvećoj tajnosti, nisu ostale potpuno nezapažene.¹³¹ Zbog toga su preduzete pojačane izvesne mere neposrednog obezbeđenja Vrhovnog štaba i drugih ustanova.¹³² Ali te mere, zbog ograničenih mogućnosti, i zbog karaktera dobijenih podataka, nisu bile dovoljne da spreče postizanje iznenadenja od strane neprijatelja.

Dana 25. maja, izjutra, tri eskadire nemačkih bombardera izvršile su polučasovni napad na Drvar i okolinu. Zatim s

¹³¹ Još u martu su počele da stižu informacije o pripremanju napada. Njih će donekle potvrditi i dokumenti koji je, 4. maja, zaplenil 11. brigada 4. divizije. U tom dokumentu i priloženoj skici Drvara da su podaci o smeštaju svih civilnih i vojnih ustanova. Pored podataka o savezničkim misijama, navedeni su i detaljni podaci o Vrhovnom štabu njegovom smeštaju, obezbeđenju, uz sugestiju na koji način izvesti bombardovanje pećine u kojoj je bio smešten Vrhovni štab. Isto tako, ti dani su Drvar i okolinu nadletao neprijateljski izviđački avion, koji je verovatno, snimao zemljište radi vazdušnog napada.

¹³² U sastavu Pratećeg bataljona formirana je PAM četa; utvrdi divani su položaji oko pećine (izgradeni rovovi i mitraljeska gnezda organizovano je osmatranje neba i predviđeni su signali za uzbuni izvršena je dekoncentracija ustanova i službi oko Vrhovnog štaba; SE Vezničke vojne misije su premeštene u okolinu Drvara itd.

iz transportnih aviona spušteni padobranci, a jedrilice koje su avioni dovukli, sišle su na određene tačke. Za vreme bombardovanja i desanta, borci Pratećeg bataljona otvarali su vatru, ali bez većeg uspeha. Odmah po spuštanju, nemačke borbene grupe su se sredile, krenule prema ranije određenim objektima napada i brzo ovladale gradom u kome nije bilo jačih snaga za odbranu; zatim su napad¹³³ usmerile ka pećini, saznavši da se u njoj nalazi maršal Tito.

Jedinice Pratećeg bataljona pravovremeno su posele položaje ispred i iznad pećine, uporno odbijajući sve pokušaje nemačkih vojnika da k njoj prodrui.¹³⁴ Pošto im frontalni napad nije uspeo, Nemci su, dejstvujući vatom mitraljeza, lakih topova i minobacača ka pećini, težili da spreče izlazak članova Vrhovnog štaba iz nje i dobiju u vremenu za bočni napad. Nemačke snage usmerene prema drugim objektima uspele su da obave zadatke predviđene planom vazdušnodesantnog napada, vršeći teške zločine nad civilnim stanovništvom. Oko 9 časova nemačka avijacija se ponovo pojavila nad Drvarom, bombardujući i mitraljirajući položaje Pratećeg bataljona i okolinu grada. Neke bombe su pale sasvim blizu pećine. Čim su se bombarderi udaljili, spušten je i drugi talas padobranaca.

Prateći bataljon, čija se glavnina prikupila oko pećine, uspeo je da konsoliduje njenu odbranu, ali opasnost po članove Vrhovnog štaba, koji su bili u njoj, ipak nije bila otklonjena. Ona se, naprotiv, povećavala, jer su nemački delovi svoja dejstva sve više sasređivali prema pećini. U toj vrlo kritičnoj situaciji prvu pomoć odbrani Vrhovnog štaba pružila je Oficirska škola. Ona je cela (137 oficira), čim je uočen desant, krenula iz Šipovljana prema Drvaru. Pre nego što je pao drugi talas padobranaca, oficiri su stupili u borbu sa prvim talasom na liniji kota 613 — Trninića brijege. Jedna grupa oficira upućena je prema Podovima iznad pećine, i to je bilo od posebnog značaja, jer je time bila obezbeđena odstupnica članovima "Vrhovnog štaba. Oficirji, iako slabo naoružani,¹³⁵ uspešno su vezali deo nemačkih snaga i nisu mu dozvolili da stvari mostobran na desnoj obali Unca i preduzme bočni napad prema pećini.

Stab 6. proleterske divizije, koji se nalazio u Kamenici, uočivši desant, naredio je svojoj 3. brigadi da iz Trubara (12 km

¹³³ Maršal Tito se izvesno vreme nalazio u pećini u Bastasima. Došavši u Drvar 24. maja uveče, on je zanočio u tamošnjoj pećini, i tu ga je zatekao vazdušni desant.

¹³⁴ Tenkovski vod Pratećeg bataljona učestvovao je u ovoj borbi, ali je bio prisiljen da se sa oštećenim tenkom i ranjenom posadom povuče u Bastahe.

¹³⁵ Jedna polovina oficira bila je naoružana puškama ili automatima, a druga samo pištoljima.

zapadno od Drvara) ubrzanim maršem stigne u Drvar i napadne i uništi nemačku vazdušnodesantnu jedinicu. Drugi bataljon ove brigade je iz Resanovaca (14 km jugozapadno od Drvara), ostavivši ovde jednu četu za zatvaranje pravca Bosansko Gračac — Drvar, samoinicijativno krenuo prema Drvaru. Stab 8. korpusa, oko 8 časova, uputio je prema Drvaru 1. bataljon 1. brigade 9. divizije da uzme učešća u napadu na neprijateljske vazdušnodesantne snage.

Oko 10 časova je 2. bataljon 3. brigade 6. divizije napao opštim pravcem Kamenica — Trninića brije — Drvar. Kod Trninića brije povezao se sa Oficirskom školom i produžio napad prema gradu. Nešto posle 10 časova u borbu je stupio i 1. bataljon ove brigade. Razvivši se na liniji kota 745 — kota 601, on je glavninu usmerio preko severozapadnog dela Trninića brije ka južnom delu grada, dok je jedna četa napadala preko Prnjavora. Treći bataljon 3. brigade napao je pravcem kota 717 — kota 541 ka severozapadnom delu grada, a 4. bataljon je zadržan u Vrtoču kao rezerva, za slučaj da neprijatelj spusti novi talas padobranaca. Bataljoni 3. brigade, u snažnom naletu, brzo su ovladali svim dominantnim tačkama na prilazima gradu, u zahvatu svog napada. Nemački padobransko-lovački bataljon morao je da odvoji veći deo snaga za borbu protiv 3. brigade, čiji se pritisak pojačavao. Napad nemačkih delova prema pećini je oslabio, tako da su maršal Tito i ostali članovi Vrhovnog štaba bili u mogućnosti da oko 11 časova napuste pećinu i zatim, preko Podova, stignu na železničku stanicu Potoci (na šumskoj pruzi Drvar — Mliništa), gde je ranije bilo sedište Vrhovnog štaba. Po izlasku na Podove, maršal Tito je naredio 5. korpusu i 1. proleterskoj diviziji da zatvore pravce prema Drvaru, kako bi 6. proleterskoj diviziji omogućili da uništi 500. SS bataljon.

Lomeći otpor nemačkog bataljona, 3. brigada 6. proleterske divizije uspela je do 17 časova da ovlada većim delom grada. U prvi sumrak je uveden i 4. bataljon iz rezerve, sa zadatkom da ovlada kućama zapadno od puta Drvar — Dražica i potpomoće napad 3. bataljona prema rejonu kote 520. Tada je pristigao i 1. bataljon 1. brigade 9. divizije i bio uveden pravcem Sipovljani — Drvar. Oficirska škola je ranije povučena iz borbe. Držeći samo raskrsnicu puteva kod Komande područja, crkvu i Šobića glavicu¹³⁶ (gde mu se nalazilo previjalište i komandno mesto), 500. SS bataljon se očajnički branio da bi izbegao uništenje.

¹³⁶ Groblje u rejonu kote 520, koje su nemački vojnici u toku borbe utvrdili.

U opštem napadu, noću 25/26. maja, 3. brigada 6. divizije, Prateći bataljon, bataljon iz 9. divizije i delovi 1. inžinjerijske brigade uspeli su da ovladaju crkvom i raskrsnicom puteva, ali napor da se zauzme i Sobića glavica ostali su bezuspešni. Oko 2 časa 26. maja bio je uveden i 1. bataljon 1. brigade 6. divizije. Gusto raspoređene oko Sobića glavice, jedinice 6. divizije izvršile su nekoliko juriša, ali su, uz osetne gubitke, bile odbijene. U 3,30 časa, pošto je neprijatelj već bio prodrio u Bosanski Petrovac i Trubar, Stab divizije je obustavio napad i naredio povlačenje jedinica zapadno i severozapadno od Drvara. Prvi bataljon 1. brigade 9. divizije popraćen je u svoj sastav. Nemački 500. SS padobransko-lovački bataljon nije uspeo da uništi Vrhovni štab, što je i bilo glavni cilj desanta, ali je uspeo da se održi, iako je u toku borbe izgubio oko četiri petine svog sastava.¹³⁷

Prodor nemačkih snaga ka Bosanskom Petrvoru i Drvaru Sa pravca Bihaća, 92. motorizovani puk, uz podršku artiljerije i avijacije, napao je 25. maja, u rejonu Ripačkog klanca, razvučenu 6. brigadu 4. divizije. Brigada je imala slabije snage na pravcu glavnog udara neprijatelja. Ovaj je brzo ovladao Ripačkim klancem i tim otežao njenu odbranu. Protivnapad 6. brigade u rejonu Dubovskog, da se spreči dalji prodor, nije uspeo. Neprijatelj je istoga dana izbio u Vrtoče, a sutradan, do 8 časova, i u Bosanski Petrovac. Trebalo je da 6. brigada sada zatvori pravac Bosanski Petrovac — Oštrelj — Drvar, a ne da se povuče prema Jedoviku i da pravac ka Drvaru ostavi nezaštićen. Tako je drugog dana napada, 26. maja, do 12 časova, 92. motorizovani puk bez borbe stigao u Drvar.

Poljski dopunski bataljon 373. divizije i 1. rezervni lovački puk napali su 25. maja, pravcem Bosanska Krupa — Krnjeuša — Bosanski Petrovac, 8. brigadu 4. divizije. Teško odolevajući, 8. brigada se povlačila ka Risovcu. Pred veče je protivnapadom odbacila neprijateljske istaknute debove ka Suvaji. Međutim, zbog pojave neprijatelja u njenoj pozadini (deo onih snaga iz Bihaća bio je, po izbijanju u rejon Vrtoča, upućen u pravcu Krnjeuše da bi olakšao nadiranje ovih snaga iz Bosanske Krupe), 8. brigada je bila prinudena da se povuče ka Grmeču. Posle prodora neprijatelja u Drvar, 4. divizija se zadržala na Grmeču, dosta uspešno ometajući neprijateljski saobraćaj na severnim i južnim padinama ove planine.

¹³⁷ Gubici 6. divizije (prema našim podacima), uglavnom 3. brigade, bili su 47 mrtvih, 72 ranjena i 35 nestalih (Arhiv VII, k. 797, br. reg. 14-3).

**Nastupanje neprijatelja pravcem Srb
pravci.**

Ojačani 384. puk 373. divizije (u čijem je sastavu bilo i četnika) napao je 25. maja oko 5 časova 6. proletersku diviziju: glavnim snagama pravcem Srb

Osreci — Trubar, na kome se branila 2. brigada, pomoćnim snagama pravcem Suva — Veliki Cvjetnić, prema dva batajona 1. brigade. Neprijatelj je, posle oštре borbe, do noći ovladao linijom Veliki Cvjetnić — Bobara — Trubar, na kojoj **še i** zadržao, dok su 1. i 2. brigada posele liniju Mali Hrnjadi — Bobara (trigonometar 1061) — Metla (trigonometar 1204). Sutradan je, uz podršku avijacije, produžio napad u pravcu Drvara i prinudio 6. diviziju da se povuče. Oko 10 časova spojio se sa 500. SS bataljonom u Drvaru.

Po naređenju Štaba 6. proleterske divizije, 2. brigada je **preko** Unca upućena u rejon Podbrina — Zaglavica da dejstvuje duž komunikacije Drvar — Bosanski Petrovac, a 1. brigada je zadržana u rejonu Mali Hrnjadi — Boboljuske. Treća **brigada** (napadnuta iz pozadine od neprijateljskih snaga koje su nastupale sa pravca Srba) povućena je s položaja oko **Drvara** u rejon Mokronoge — Vidovo Selo, gde je od Štaba 1. proleterskog korpusa dobila naređenje da zatvori pravac **Drvar** — Prekaja — Potoci. U toku 28. i 29. maja ona je, sa 3. krajiškom brigadom i 3. bataljonom 1. brigade 1. proleterske divizije, vodila ogorčenu borbu u rejonu Prekaje protiv 384. **puka** 373. divizije i 92. motorizovanog puka. Pošto je Vrhovni štab napustio Potoke, i borba na ovom pravcu obustavljena, 3. **brigada** 6. divizije povukla se noću između 30. i 31. maja preko Lunjevače i Otaševca u Zaglavicu, u sastav svoje divizije.

Prodor nemačkih jedinica preko Bosanskog Grahova ka Drvaru

Kad je počeo vazdušni desant na Drvar, jača nemačka motorizovana kolona nastupila je iz Livna ka Bosanskom Grahovu i u rejonu Čelebić — Strupnić napala 3. brigadu 9. divizije, odbacila je s komunikacije, istog' dana izbila u Crni Lug i tu zanoćila. Noću 25/26. maja Stab 9. divizije naredio je grupisanje svih svojih snaga ka Bosanskom Grahovu. Međutim, dok su jedinice 9. divizije bile u pokretu, motorizovana kolona je 26. maja do podne izbila u Bosansko Grahovo, zatim je, oko 16 časova, njena glavnina stigla u Drvar. Noću 26/27. maja su 1. i 3. brigada 9. divizije izvele neuspeo napad na neprijateljske snage u Bosanskom Grahovu, naišavši i na otpor borbene grupe »Brandenburg«, koja je tek sada sa pravca Knina izbila u Bosansko Grahovo. Od 28. do 30. maja 9. divizija vodi borbe sa ovim neprijateljskim snagama koje pokušavaju da prodru ka Tičevu.

Posle povlačenja jedinica 1. i 6. proleterske divizije iz rejona Prekaje, spojile su se neprijateljske kolone iz Drvara i Glamoča i, uz sadejstvo snaga iz Bosanskog Grahova i Paleža, pristupile okruženju 9. divizije i Štabu 8. korpusa na Tičevu. Uočivši namere neprijatelja, Stab korpusa je naredio Štabu 9. divizije da se sa 1. i 3. brigadom prebaci na Vjenac a 2. brigadu sa bolnicom uputi na Dinaru. Druga brigada je sa bolnicom, preko Šatora i Sajkovića, stigla na Dinaru. Štab 8. korpusa i delovi 9. divizije, okruženi na Jedovniku (rejon trigonometra 1539), bili su prinuđeni da vode žestoku borbu s neprijateljskim snagama koje su koncentrično nadirale od Tičeva, Bosanskog Grahova, Paleža i Prekaje. Pošto se, zbog jačine neprijateljskih snaga, nije mogao izvršiti probor prema zapadu, Štab korpusa je naredio 9. diviziji da zbací neprijatelja s Tisove kose, da bi se preko ove omogućio probor svih snaga ka komunikaciji Drvar — Prekaja i dalje na Lunjevaču. Ali su jedino 3. brigada 9. divizije i Grahovsko-peuljski odred uspeli da se probiju u ovom pravcu, dok je Štab korpusa sa 1. brigadom 9. divizije ostao na Tisovoj kosi. Posle izbijanja (5. juna) na Jedovnik, gde nije bilo delova 8. korpusa, nemačke jedinice, verujući da su se sve opkoljene snage probile iz okruženja, povukle su se u Bosansko Grahovo i Drvar. Čim su se one povukle, 9. divizija se povratila na prostoriju Tičeva — Maleševci — Peulje — Grkovci, čisteći je od četnika.

Dejstva 1. proleterske Prva i 13. brigada 1. proleterske divizije i 39. divizije i delovi 9. brigade 10. divizije vodili su

25. maja ogorčenu borbu sa ojačanim izviđačkim odredom i 13. pukom 7. SS divizije, koji su napadali na pravcima Mrkonjić-Grad — Medna — Mliništa, Jajce — Jezero — Sipovo — Dragić Podovi, Vjenac — Natpolje — Pljevski Podovi, i bili zadržani na liniji Dimitor (kota 1488) — Crni vrh (kota 1259) — Dragić Podovi.

Toga dana je 202. tenkovski bataljon nastupio pravcem Banja Luka — Čađavica. Trinaesta krajiška brigada 39. divizije pružila mu je snažan otpor kod Dobrnje, Kadine Vode i Sitnice. Ona je u toku noći, po naredenju Štaba 5. korpusa, povučena ka Donjem Ribniku, a 202. bataljon je zanoćio u Sitnici, imajući ispred sebe manje delove 13. proleterske brigade 1. divizije u rejonu Dolova. Sutradan je 202. bataljon odbacio ove delove 13. proleterske brigade i zauzeo Čađavicu i Ključ, obezbedujući na taj način desni bok 13. SS puka, koji je sad mogao sve svoje snage da usmeri prema 1. proleterskoj i 39. diviziji. U toj situaciji Stab 5. korpusa je naredio 39. diviziji da svoju 16. brigadu privuče u rejon Ključa i zatvoriti pravce koji od Ključa vode ka Gornjem Ribniku.

g. Dok su 1. i 13. brigada 1. proleterske divizije i 39. divizija **zadržavale** neprijatelja u zoni Mrkonjić-Grad — Ključ, 3. kраjiška brigada 1. divizije, zatvarajući pravac Livno — Glamoč, u rejonu Vrba — Koriéna, potpuno je razbila jednu neprijateljsku kolonu koja je 25. maja nastupila iz Livna. Posle ovog uspeha, 3. brigada je izvučena u severozapadni deo Glamočkog polja i upotrebljena za obezbeđenje Vrhovnog štaba, koji je iz potoka stigao u Poljice, zatim u Preodac. Neprijateljske snage iz Livna ponovo su nastupile 30. maja, zauzele Glamoč bez borbe i produžile ka Rorama da bi se spojile sa onim snagama koje su sa pravca Drvara već bile izbile do Prekaje.

Od 26. do 29. maja 1. proleterska (1. i 13. brigada) i 39. divizija uporno su zadržavale borbenu grupu 7. SS divizije na pravcima železničkih stanica Mliništa — Lisina — Potoci i Gprnji Ribnik — Resanovača — Uvala, sprečavajući je da se spoji s nemačkim snagama u rejonu Drvar — Prekaja i okruži 1. diviziju. Noću 29/30. maja 1. divizija se zabacila na prostoriju Vučja poljana — Čardak — Pribelja, u pozadinu pomenute borbene grupe, a 39. divizija u rejon Crkvenog. Trinaesti SS puk je 30. maja, nekim delovima, izbio na liniju Uvala — železnička stanica Potoci, ali je osetivši prisustvo delova 1. divizije u svojoj pozadini, izvršio pregrupisavanje snaga i produžio napad na jedinice te divizije, koje su imale zadatak da zatvore pravce koji od Mliništa preko Pribelje, Pljevskih Podova i Vitoroga izvode ka Kupreškom polju, u kom pravcu se kretao Vrhovni štab.

Pošto je ovim manevrom neprijatelja bio oslabljen pritisak na jedinice 5. korpusa, Štab korpusa je formirao Operativnu grupu (13. i 16. brigada 39. divizije i 6. brigada 4. divizije) s namerom da napadne snage 7. SS divizije između Mrkojić-Grada i Mliništa, da bi ih delom privukao i na taj način olakšao položaj 1. proleterske divizije. Svojim napadima na prostoriju Medna — Pecka — Vrbljani — Busije, 4—6. juna, Operativna grupa je prinudila neprijatelja da smanji dejstva prema 1. diviziji. U međuvremenu, noću između 3. i 4. juna, Vrhovni štab se avionom prebacio s Kupreškog polja,¹³⁸ a iduće noći je znatan broj ranjenika evakuisan u Italiju. Prva proleterska divizija prekinula je borbu sa 13. SS pukom i preko komunikacije Livno — Kupres — Bugojno izbila na prostoriju Kukavice — Ravno — Vukovsko, gde se kraće vreme odmarala.

¹³⁸ S Kupreškog polja je sovjetski pilot Aleksandar Sergejević Šornjikov, aparatom »Dakota«, prebacio deo Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta, s Titom na čelu, za Bari, odakle su se ovi posle nekoliko dana prevezli na ostrvo Vis.

Borbena grupa 7. SS divizije, ponovo pregrupisana, dobila je zadatak da u sadejstvu s nemačkim snagama iz Ključa Bosanskog Petrovca, Drvara i Prekaje okruži i uništi jedinice 5. korpusa na prostoriji Srnetica — Klekovača. Ojačani 13. SS puk nastupio je 6. juna u pravcu Gornjeg Ribnika, Busija i Potoka, dok je u isto vreme 202. bataljon poseo drum Ključ — Bosanski Petrovac da bi sprečio proboj snaga 5. korpusa ka Podgrmeču. Vešto manevrišući ispred nastupajućih nemačkih kolona, Stab 5. korpusa je uspeo da izbegne stezanje neprijateljskog obruča, izvuče svoje jedinice pravcem Crkveno — Ravna uvala — Vojički Stanovi i izbije u Podgrmeč. Neprijatelj je obustavio napad prema njegovim snagama u Podgrmeču, ali je obnovio dejstva prema 1. proleterskoj diviziji. Napadnuta 12. juna u rejonu Vukovsko — Ravno od delova 7. SS divizije i 369. legionarske divizije, sa pravca Kupresa, Livna i Duvna, 1. divizija se povukla prema istoku, preko komunikacije Gornji Vakuf — Prozor. Ipak je bila priuđena da sa 10. divizijom prihvati vrlo teške borbe na Vranići i Bitovnji protiv snaga 7. SS divizije i 92. motorizovanog puka i nemačkih delova iz okolnih garnizona, koji teže da je okruže i unište na ovom planinskom masivu. Krajem juna je 1. divizija uspela da se probije i da na odseku Podorašac — Brđani pređe komunikaciju Sarajevo — Konjic, orijentujući se na jugoistok, ka Foči i dolini Lima. Po odlasku 1. proleterske divizije, pritisak neprijatelja na 10. diviziju ubrzo je prestao.

Sredinom juna nemačke snage su počele da se povlače u polazne garnizone. Vrhovni štab je u izvesnoj meri bio izneđaen nemačkim vazdušnim desantom, ali kriza u kojoj se našao 25. maja bila je ipak uspešno rešena brzom intervencijom Oficirske škole i jedinica 6. proleterske i 9. divizije, snažnim otporom Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, svih ljudi iz partijskih i drugih rukovodstava, kao i stanovništva Drvara. Na pojedinim pravcima, i pored izvesnih slabosti i grešaka, jedinice NOVJ nisu dozvolile da se namećke snage koje su koncentrično nadirale ka Drvaru brzo spoje s vazdušnodesantnim bataljonom. Vrhovni štab nije bio uništen, a jedinice NOVJ koje su bivale okružene uspevale su da pogodnim manevrima izbegnu uništavajuće udare neprijatelja.¹⁰⁹ Slobodna teritorija, koja je bila izgubljena u prvom naletu neprijatelja, ubrzo je povraćena i proširena.

¹⁰⁹ Posto je drvarska operacija bila predmeta u vreme kada su nemačke trupe na evropskom ratistištu trpele poraze i kada je NOP u Jugoslaviji bio u vidnom usponu, maršal Tito je s Dravom rekao da je ona »samo očajnički akt osvete i pokušaj likvidacije glavnih voda ustanka« (V kongres KPJ, Kultura, Beograd, 1948, str. 116).

DEJSTVA 8. KORPUSA NOVJ

(25. maj — 1. septembar)

E Pošto se upoznao sa situacijom u Drvaru, Štab 8. korpusa je naredio jedinicama: 20. diviziji — da njena 1. brigada zatvori pravac Livno — Bosansko Grahovo i štiti centralni deo Dinare, „2. i 3. brigada i Grupa srednjodalmatinskih odreda ofanzivno dejstvuju u srednjoj Dalmaciji; 19. diviziji — da 2. brigadu uputi na komunikaciju Knin — Otrić — Gračac radi dejstva na neprijateljske kolone, a 1. brigadu i Grupu severnodalmatinskih odreda upotrebi za napad na neprijateljske posade u severnoj Dalmaciji. Osim toga, Vrhovni štab je naredio 26. diviziji da jačim snagama izvrši desantni prepad na ostrvo Brač. Cilj ovih dejstava bio je da se povećanom aktivnošću 8. korpusa vežu što jače neprijateljske snage u Dalmaciji i spreči njihova eventualna upotreba ka zapadnoj Bosni.¹¹⁰ U ovom periodu, gotovo do prvih dana jula, zbog učešća 92. motorizovanog puka i delova 1. puka »Brandenburg« u drvarske operacije, 19. i 20. divizija imale su poboljšane uslove za ofanzivna dejstva.

Oslanjajući se na Dinaru, 20. divizija je pristupila napadima na neprijateljske posade duž komunikacija. Njena 3. brigada, s Mosorskim odredom, zauzela je noću 27/28. maja važnu raskrsnicu puteva Aržano i razbila 2. bataljon 6. ustaške brigade, a 2. brigada je noću 30/31. maja zauzela Sičane, Kraj i Sušce, u zahvatu komunikacije Sinj — Split. Prikupljene na Svilaji (u rejonu Ogorja) i na Dinari (u rejonu Bitelića), obe brigade su 2. juna dejstvovali ka Vrlici, a potom se opet prikupile na Dinari, gde je 4. juna pristigla 2. brigada 9. divizije s korpusnom bolnicom. Posle toga, u duhu opšte direktive Vrhovnog štaba, Štab 20. divizije ponovo je dekoncentrisao svoje snage: na Dinari je zadržao 2. brigadu da zatvara pravce od Sinja i Vrlike, na Svilaju i Moseć uputio je 1. brigadu, a na Kamešnicu 3. brigadu. Do kraja juna, 20. divizija i Grupa srednjodalmatinskih odreda izvele su niz akcija, od kojih su najkrupnije: napad 3. udarne brigade i Mosorskog i Dinarskog odreda na posadu Trilja (oko 300 ustaša i domobrana) i borbe 1. brigade i Mosećko-svilajskog odreda sa ustašama, četnicima i nemačkim delovima na Svilaji, na odseku Ogorje — Milešina, kada je noću 20/21. juna, 3. bataljon 1. brigade pretrpeo osetne gubitke.

Početkom jula je 20. divizija na pravcima od Sinja, Aržana i Duvna obezbeđivala napad 6. divizije na Livno (noću 3/4. jula). Četiri nemačka bataljona (iz 7. SS divizije i 369. i 118. divizije) iz Aržana i Sinja nastupili su 5. jula prema Kamešnici, koju su

¹¹⁰ Rad 9. divizije 8. korpusa vidi u poglavljju: Drvarska operacija

ranili 2, 3. i 1. brigada (delovi) 20. divizije i Mosorski i Dinarski odred. Neprijatelja iz Aržana zadržala je južno od Voštana 3 brigada s Mosorskim odredom, a onog sa pravca Šinja zadržao je kod Gala Dinarski odred, ali su pri tom delovi 2. brigade napali bok ove nemačke grupe i naterali je da odstupi u Obrovac. Nastavljući napad od Aržana, nemačke snage su potisnule 3. brigadu i Mosorski odred iz Voštana i Roža, da bi 7. jula, prikupivši jače delove u Obrovcu, obnovile napad pravcem Obrovac — Bili Brig, s ciljem da prođe u Prolog. Zadržan upornom odbranom delova 1. brigade i Mosorskog i "Dinarskog odreda na liniji Mala Knežica — Gljev, neprijatelj je sutradan, posle još jednog neuspelog juriša, otpočeo povlačenje u polazne garnizone.

U severnoj Dalmaciji, Stab 19. divizije uputio je 27. maja 1. brigadu iz Bukovice ka obali, u rejon Stankovaca, a 2. brigadu na komunikaciju Knin — Otrić — Gračac. Do 1. juna je 1. brigada oslobođila deo obale, prihvativa opremu doturenou s Visa preko Kornata i prebacila je u Bukovicu. Međutim, da bi sprečile prevoženje materajala s Visa na kopno, nemačke jedinice (2. bataljon 893. puka, 2. bataljon 891. puka 264. divizije i 2. četa 771. pionirskog bataljona) iz Zadra, noću 30/31. maja, izvršile su desantni prepad na Dugi otok i Kornat.¹⁴¹ Istovremeno su se 2. i 3. bataljon 847. puka 392. divizije iz Senja i Novog iskricali na ostrva: Olib, Silba, Premuda, Ist i Molat.¹⁴² Na Dugom otoku su 2. i 3. pomorsko-obalski sektor sa Otočkim NOP odredom pružili otpor nemačkim delovima, zadržavši ih na istočnoj obali ostrva. S Kornata, gde nije bilo borbenih jedinica, povukli su se zbog ambulanta i neki kursevi na ostrvo Lavšu, ali pri pokušaju da se sledeće noći prevezu na Vis nenaoružanim brodovima bili su zarobljeni od tri nemačka borbena čamca južno od Kornata.¹⁴³ Za to vreme je 2. brigada 19. divizije dejstovala na komunikaciju Knin — Otrić — Gračac, postavljajući zasede i vršeći prepade na četnike. U Bukovici je 1. juna bila formirana Grupa bukovičkih bataljona (sa-

¹⁴¹ Toj akciji je Stab 264. divizije dao naziv »Handstand« (Handstand).

¹⁴² Stab 392. divizije dao je toj akciji šifrovani naziv »Wikinger« (Wikinger).

¹⁴³ Raspolažući znacima za raspoznavanje naše mornarice, nemački borbeni čamci tako su zarobili nenaoružane motorne jedrenjake »Sokol« i »Palmu« i četiri manja broda sa oko 320 lica, pretežno iz zbeha. Noću 1/2. juna, kada su sa ostrva 2irja krenuli ka Visu, na isti način su zarobljeni motorni jedrenjaci »Andeo«, »Mali Ante« i »Sv. Juraj« i mali brod »Tramontana« sa oko 130 lica iz zbeha i 40 vojnika i ranjnika. Svi zarobljeni odvedeni su u Split. Iste noći je naoružani brod »Kornat« imao vrlo tešku borbu s četiri nemačka torpedna čamca južno od ostrva Blitvenice.

četiri bataljona),¹⁴⁴ koja je izvodila manje akcije duž. t munikacije Benkovac — Kistanje. Kada se 2. brigada povratila u Bukovicu, 19. divizija napadala je jača ustaška i četnička norišta. Prva brigada je s novoformiranim Benkovačkim bataljonom zauzela, 6—9. juna, uporište Vranu i odbila više Htoačko-ustaških napada iz Benkovca i Biograda. Noću 10/11. "una 2. brigada je napala četničko uporište Kulu Atlagić i razbila Leteću četničku brigadu (oko 250 ljudi), dok je 1. brigada u oštrosu borbi (noću 11/12. i 12/13. juna) razbila jedan bataljon 7. ustaške brigade u Polači (6 km jugozapadno od Benkovca). Aktivnost 19. divizije prinudila je Štab 15. brdskog korpusa da prikupi jače snage — 2. bataljon 92. motorizovanog puka, Izviđački bataljon 392. divizije, delove 981. puka 264. divizije, četnike i ustaše — i sa pravca Benkovca, Biograda i Bribirske Mostine napadne 1. brigadu u rejonu Stankovci — Banjevci — Radošinovac. U toku 16. juna je 1. brigada vodila borbu kod Stankovaca, a zatim se, noću 16/17. juna, preko komunikacije Benkovac — Bribirske Mostine, povukla u Bukovicu. Od Grupe bukovičkih bataljona i nekih novih boraca formirana je, 28. juna, 3. brigada 19. divizije.¹⁴⁵

Posle napornih borbi u drvarskoj operaciji, 9. divizija se odmarala u rejonu Maleševci — Grkovci, a krajem juna ušla je u Bosansko Grahovo, iz koga su se bili povukli delovi 373. divizije. Njena 1. udarna brigada i 2. brigada, noću 30. juna/1. iula, neuspešno su napale dobro utvrđenu 1. brigadu četničkog 502. korpusa i jedan bataljon iz 373. divizije na Deralu, Cigelju i groblju u Vranjkovićima, a Grahovsku i Šatorsku četničku brigadu na liniji Sunčanica — Crni Vrh. Do sredine jula obe brigade su bile u rejonu Bosanskog Grahova, na zatvaranju pravca Knin — Drvar, dok je 3. brigada napadala četnike u Rastičevu, Plavnom, Velikoj i Maloj Popini, da bi se i ona do 20. jula povratila ka Bosanskom Grahovu.

Štab 26. divizije i Komanda mornarice s Komandom savezničkih snaga na Visu dovršili su pripreme za desantni prepad na Brač, s planom: jakim snagama izvršiti desant na Brač, a sa dva saveznička razarača kontrolisati Brački kanal i avijacijom bombardovati Split, Trogir i Omiš, kako bi nemačku komandu naveli na zaključak da se priprema krupna desantna akcija na samu obalu. Na Braču su se nalazili ojačani 2. i 3. bataljon 738. puka 118. divizije i oko divizion artiljerije 668. artiljerijskog puka, uglavnom na jako utvrđenim položajima oko

¹⁴⁴ Grupa je obrazovana od Severnodalmatinskog NOP odreda i jednog bataljona Kninskog NOP odreda.

¹⁴⁵ Kad je formirana, nosila je naziv 3. (bukovička) brigada 19. divizije, a kasnije — 14. brigada 19. divizije. Povremeno je i dalje nazvana »bukovičkom«.

Nerežića, Sumartina i Supetra. Odbrana ostrva podržavana je brojnom artiljerijom sa obalskog odseka Omiš — Makarska.¹⁴⁶ Za izvršenje desanta upotrebljeni su: 1. udarna brigada, 3. bri, gada, tri bataljona 2. brigade, dva bataljona 3. prekomorske brigade, protivtenkovska četa i baterija brdskih topova 75 mm 26. divizije i jedan engleski komandos (400 ljudi) sa dve bate, rije topova i haubica. Ove snage su bile grupisane u tri kolone: severna kolona je imala zadatku da zatvori pravac Supetar — Nerežiće, zapadna — da zauzme Neirežiće, a istočna — da ovlada rejonom Sumartina. Prevoženje snaga s Visa na neposednutu južnu obalu Brača (na odsek uvala Smrka — Bol) izvršeno je savezničkim i našim brodovima u dva maha: noću uoči 1. juna i između 1. i 2. juna. Napad je otpočeo 2. juna izjutra, posle artiljerijske i avijacijske pripreme, s težištem ka Nerežiću, na kom pravcu je napadala zapadna kolona (3. brigada 26. divizije, engleski komandos, baterija brdskih i odeljenje protivtenkovskih topova). U žestokoj dvodnevnoj borbi zapadna kolona je slomila otpor jednog dela utvrđenih tačaka neprijatelja. Severna kolona (dva bataljona) ovladala je uporištem Sv. Rok (južno od Supetra), ali je, usled jake zaprečne artiljerijske vatre sa obale i protivnapada neprijatelja iz Supetra, bila prioruđena da se povuče i zatvori komunikaciju Nerežiće — Supetar. Istočna kolona (tri bataljona 1. brigade, tri bataljona 2. brigade i jedna engleska baterija) na svom napadnom pravcu razbila je neprijatelja i odbacila ga u Sumartin i Sv. Nikolu. Osvajanje ovih mesta onemogućeno je jakom artiljerijskom vatrom s kopna i otporom potisnutih nemačkih snaga. Zbog žilavosti neprijatelja, kao i zbog njegovih priprema da iz Splita i Omiša prebaci pojačanja na ostrvo, Stala 26. divizije odlučio je da povuče svoje iscrpene jedinice, pošto je to već bila rešila i saveznička komanda za svoje snage. Noću 4/5. juna, brodovima naše i savezničke mornarice, desantne snage su prevezene na Vis.¹⁴⁷ Iste noći, iz Splita i rejonu Baške Vode, pristigle su na Brač četiri ojačane nemačke čete.¹⁴⁸

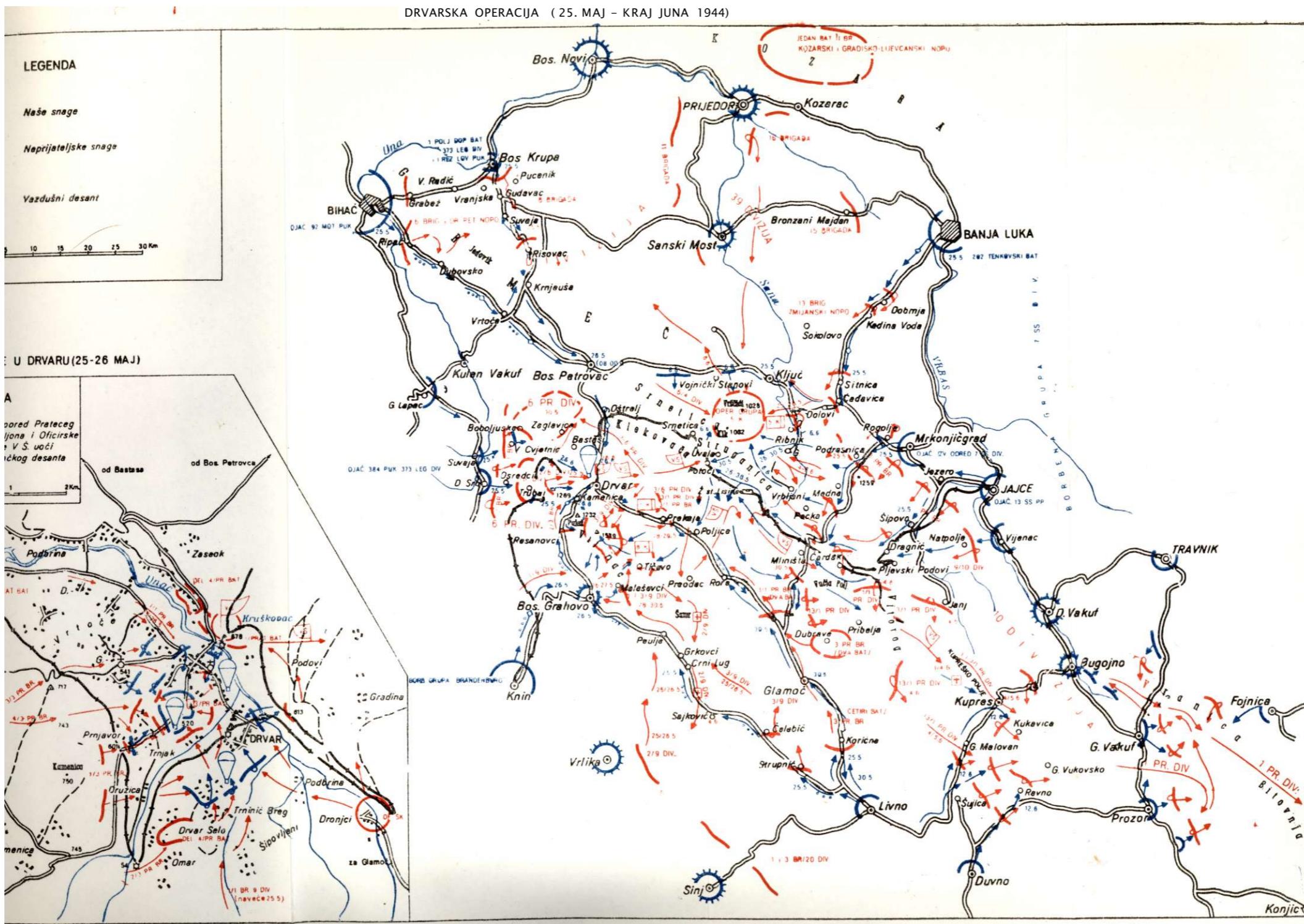
U toku desanta saveznička avijacija žestoko je bombardovala Split, Trogir i Omiš.

Ovim dejstvima, za vreme nemačkog napada ka Drvaru, 8. korpus je vezao nemačke, ustaške i četničke snage u Dalmaciji.

¹⁴⁶ Samo iz sastava 118. divizije bile su četiri baterije topova.

¹⁴⁷ U toj borbi na Braču, prema našim podacima, poginulo je 350, a zarobljeno 220 nemačkih vojnika i oficira. Zaplenjeni su, pored ostalog, 3 topa 75 mm i 6 teških bacača. Gubici jedinica 26. divizije: 67 mrtvih, 308 ranjenih i 14 nestalih. Saveznički gubici nisu poznati (Arhiv VII. k. 1100, br. reg. 5/5).

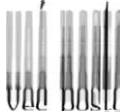
¹⁴⁸ Jedna iz 668. dopunskog bataljona, dve iz 893. puka 264. divizije i jedna iz izviđačkog odreda 118. divizije.

Skica, br S

ciji, nanevši im gubitke, i sprečio eventualnu upotrebu tih snaga ka zapadnoj Bosni. A dolaskom Vrhovnog štaba i Nacionalnog komiteta na Vis veoma se povećao značaj ovog ostrva za dalli razvoj narodnooslobodilačke borbe.

Sve obimnija dejstva 8. korpusa, pritisak 6. proleterske divizije ka Livnu, Sujici i Kupresu, dejstva 11. korpusa u Lici, a tim i veća potreba za obezbedenjem Komunikacija, kao i bojazan od eventualnog savezničkog **iskrcavanja u Dalmaciji**, prinudili su Stab 2. oklopne armije da po završenoj drvarakoj operaciji zadrži neke delove 7. SS divizije na prostoriji Duvno - Livno, da delove 369. divizije pomeri bliže obali, u dolinu Crne reke i Šećerne, ria 382. puk 373. divizije privući iz južne Like na komunikaciju Otrić — Knin a glavninu 92. motorizovanog puka i 1. puk »Brandenburg« povrati iz zapadne Bosne

nn miju Ron cr>vno U - MUĀ.
I snagama u Dalmaciji (264. i 118. divizijom, četnicima i ustasima) nemačka komanda je uporno nastojala da onemogući [svaku pojavu i dejstva krupnijih jedinica NOVJ u obalskom pojasu.

I po svršetku drvarske operacije 8. korpus je imao zadatak da, s osloncem na Bukovicu i Dinaru, dejstvuje na komunikacije koje iz Zadra, Šibenika, Splita i Ploča izvode ka unutrašnjosti zemlje, i obezbedi vezu između ostrva i kopna, radi prihvata opreme, naoružanja i hrane (iz savezničke pomoći) i radi evakuacije ranjenika u Italiju. Najpovoljniji uslovi za održavanje ove veze bili su u severnoj Dalmaciji. Žato je Štab korpusa, po naredenju Glavnog štaba Hrvatske, dao zadatak 19. diviziji da ponovo uputi jače snage ka obali. Ostavljajući 14. brigadu u Bukovici, Štab 19. divizije, noću 2/3. jula, prebacio je 5. i 6. brigadu¹⁴⁹ u rejon Stankovci — Banjevc. Čim su brigade pristigle, napale su ih nemačke posade iz Biograda i Benkovca ali bez uspeha, pa je Štab 15. korpusa prikupio jače jage¹⁵⁰ na liniji Biograd — Benkovac — Bribirske Mostine — Skradin s ciljem da obe brigade nabaci na obalu i da ih razbijie. Stoga je Štab 19. divizije povukao glavninu 5. i 6. bri-

¹⁴⁹ Po naredenju. Vrhovnog štaba, početkom jula, ponovo je izvršena prenumeracija brigada u divizijama 8. korpusa: umesto dotadašnje numeracije brigada: 1—3 u okviru svake divizije, uvedena je predašnja numeracija: 1—14 u okviru Korpusa. Sada su brigade 9. divizije imale nazive: 3. udarna, 4. i 13. brigada; brigade 19. divizije: 5. udarna, 6. jerna (od 16. juna) i 14. brigada (7. brigada, koja se početkom decembra 1943. prebacila u Liku, definitivno je prešla u sastav 35. divizije 11. korpusa); brigade 20. divizije: 8, 9. i 10. udarna brigada; brigade 26. divizije: 1. udarna, 11. udarna (od 16. juna), 12. i 3. prekomorska brigada.

¹⁵⁰ Delove 1. puka »Brandenburg«, delove 92. motorizovanog puka, fćvidački bataljon 392. divizije, delove 891. puka 264. divizije, dve četničke brigade i delove 7. ustaške brigade.

gade (noću 13/14. jula) u Bukovicu¹⁵¹ a na odseku Stankovci — Radošinovac ostavio pet bataljona, privremeno objedinjenih pod nazivom Primorski sektor, kako bi dejstvom glavnine iz Bukovice u pozadinu neprijatelja i otporom jedinica Primorskog sektora u rejonu Stankovaca osujetio pripremani napad. Neprijatelj je 14. jula nastupio koncentrično i u toku dana potisnuo jedinice Primorskog sektora u rejon Dazline. Stab Primorskog sektora je rešio, u duhu ideje Štaba 19. divizije, da prikupi bataljone i noću se probije u Bukovicu. Međutim, zbog slabe veze, proboj nije izvršen, pa su jedinice povučene na jug, između Zatona i Gačeze. Tu ih je, izjutra 15. jula, neprijatelj napao i prinudio da se, izmorene, bez jedinstvene komande, po delovima probijaju iz okruženja u raznim pravcima, a najviše u Bukovicu.¹⁵² Ni dejstvo glavnine 5. i 6. brigade na neprijateljske delove duž komunikacije Benkovac — Bribirske Mostine, noću 15/16. jula, nije dalo očekivane rezultate.

Stab 15. korpusa privukao je u Obrovac, Benkovac, Skradin, Kistanje i selo Zrmanju delove 264. divizije, 1. puk »Brandenburg«, 92. motorizovani puk, dva bataljona iz 373. divizije i glavninu četnika popa Đujića s ciljem da brzo ovlađa komunikacijom Obrovac — Mokro Polje i ne dozvoli izvlačenje 19. divizije ka Velebitu, već da je okruži i razbije u Bukovici.

Ovim prikupljanjem oslabljene su neprijateljske posade u zahvatu pravca Knin — Vrlika — Drniš, pa je Stab 8. korpusa odlučio da napadne posadu u Vrlici i posade duž komunikacije Bosansko Grahovo — Knin,¹⁵³ a zatim usmeri snage ka Kosovu i Kninu i privuče na sebe deo neprijateljskih snaga iz Bukovice, kako bi olakšao rad 19. divizije. Tako je do 20. jula 9. divizija prikupljena u rejonu Bosanskog Grahova i Peulja, a 20. divizija, Mosečko-svilajski i Dinarski odred na Dinari (u rejonu Bitelića i Vučipolja) i na Svilaji (na odseku Zelovo — Ogorje). Obezbeđujući se od Sinja pomoću Dinarskog i Morsorskog odreda na liniji Zelovo — Satrić — Bajagić — Bili Brig — Gljev, 20. divizija i Mosečko-svilajski odred izvršili su noću 22/23. jula marš iz rejona prikupljanja ka polaznim položajima za napad na liniji Razvale maovičke — Razvale ot-

151 prvi bataljon 5. brigade, 2. bataljon 6. brigade, 2. bataljon 14. brigade, Bataljon narodne odbrane i Samostalni bataljon 19. divizije.

152 prema nepotpunim podacima, gubici ove grupe bataljona bili su: 24 mrtva, 17 ranjenih i 150 nestalih i zarobljenih (Arhiv VII, k. 518, br. reg. 12-1/2).

153 u rejonu Vrlike nalazili su se Cetinska i Ldteća četnička brigada i jedan bataljon 7. ustaške brigade, a u rejonu Strmice i Golubića (na Vršini i Pleševici) — Šatorska, Grahovska i Glamočka četnička brigada. Na Deralu, Stožištu i u Vranjkoviću bio je jedan bataljon iz 373. divizije sa 1. brigadom četničkog 502. korpusa.

..^g____Laktac — Cubrice i izjutra otpočeli koncentrično' Postupanje ka Vrlici. Brzim i snažnim dejstvom, 8. i 10. brigada on divizije i Mosećko-svilajski odred slomili su otpor četnika i jviaovicama, na Golom brdu i Mačjoj gredi, izbili na visove «nnadno od Vrlike i na liniji Maglaj — Kunića zatvorili pravac od Drniša. Deveta brigada 20. divizije, posle jače borbe na mostu u Koljanima, prešla je Cetinu i preko Kosora prodrla

Vrliku, iz koje je razbijeni neprijatelj odstupio ka Kosovu. Četvrtu brigada 9- divizije, napadajući iz Peulja preko Uništa, potisnula je četnike iz sela Cetine, slomila otpor ustasha u Kijevu i zatim zauzela Veliku i Malu Polaču, zatvorivši pravac Knin — Vrlika, u rejoni Crne glavice. Za to vreme su 3. i 13. brigada 9. divizije, dejstvujući širokim frontom iz rejona Bosanskog Grahova, potisnule četnike iz Jelinog polja, Risovca i **Vršine** i izbile na liniju Crna glavica — Pleševica — Mizdrak — Cvakovica, obezbedujući se od nemačkih i četničkih snaga iz Strmice, Derala i Vranjkovića.

Prodor 9. i 20. divizije ka Kninu i Drnišu prinudio je Štab 15. korpusa da za napad u Bukovici upotrebi nešto oslabljene snage, bez glavnine 1. puka »Brandenburg« i 92. motorizovanog puka, koji su zadržani u rezervi na liniji Skradin — Kistanje. Međutim, Štab 19. divizije, primetivši prikupljanje neprijatelja, rešio je da, s osloncem na Velebit, zatvori pravce od Knina i Obrovca i manevarskom grupom od šest bataljona brani slobodnu teritoriju Bukovice, a u slučaju većeg napada sve jedinice izvuče na greben Velebita i dejstvuje prema situaciji. Nemački napad ka Bukovici otpočeo je 24. jula. Nastupajući iz sela Srmanje i Padena, nemačke jedinice i četnici odbacili su dva bataljona 14. brigade i Kninski odred iz Rujišta i Mokrog polja ka Cengiću i Ervemku. Neprijatelj koji je nastupao od Obrovca zaustavljen je pred Zegarom od dva bataljona 6. brigade, dok je onaj iz rejona Medvide odbačen ka Zelengradu protivnapadom tri bataljona 5. brigade i Bataljona narodne odbrane. I pored toga, zbog ispoljene upornosti neprijatelja ka Erveniku i Žegaru, Štab divizije povukao je sve jedinice iz Bukovice na Velebit, u rejone Krupe, Dubokog dola, Turovca i Cengića. Kako nije uspeo da u Bukovici razbije 19. diviziju, Štab 15. korpusa zadržao je deo snaga na liniji Zegar — Ervenik — Mokro polje, orijentisan prema Velebitu, a glavninu je Povukao ka Kninu, Drnišu i Kosovu. Zato je 19. divizija obnovila aktivna dejstva. Njena 5. brigada iz rejona Krupe, u borbi 27. i 28. jula, odbacila je nemačke delove sa Tlrebačnika i Granfie ka Žegaru, a one iz Golubića potisnula ka Obrovcu. Dana

jula 19. divizija prešla je u opšti napad na neprijatelja na °dseku Zegar — Ervenik. Posle manje borbe u rejoni Žegara, ^{ne}Prijatelj je bio prinuden da se užurbano povuče ka Obrovcu,

Benkovcu i Pađenima, pa je već sutradan Bukovica ponovo bila slobodna.

U međuvremenu je Štab 8. korpusa naredio 9. i 20. diviziji da produže dejstva ka Kosovu i na četničke nosade duž druma Bosansko Grahovo — Strmica — Knin. Uspešnim noćnim pp_e, padima, 25—31. jula, jedinice 20. divizije i Mosećko-svilajskih i Trogirsko-šibenski odred odbacili su četnike i ustaše iz Kljaka Baljaka, Biočića, Ridana, Markovca, Orlića i Biskupije i potu snuli ih ka Kninu, Kosovu i Drnišu, ugrožavajući ova ključna neprijateljska uporišta. Na severu je 9. divizija za to vreme izvela dva neuspela napada na jako utvrđene položaje Deralo Stožišta i Vranjkoviće, vršila pritisak na četnike u Golubiću i Strmici, odbila napad četničke Grahovske brigade iz Golubića ka Pleševici i u Rejonu Vojnovića zatvarala komunikaciju Knin — Bosansko Grahovo.

Cim je izvukao snage iz Bukovice, Štab 15. korpusa je jedan deo uputio da odbaci 9. diviziju s komunikacije Knin] — Bosansko Grahovo. U toku 29. jula jača nemačka grupa nastupila je iz Knina; prihvaćena ispadima onih snaga sa Derala i iz Vranjkovića, ona je, posle oštре borbe u rejonu Vojnovića, prodrla u Strmicu i potisnula delove 9. divizije na Pleševicu i Vršinu. Sa ovih položaja 4. brigada 9. divizije izvela je noću 30/31. jula uspele prepade na manje četničke grupe u Kninskem polju, Topolju i Vrpolju. Pošto su se prodrorom ka Strmici donekle obezbedili sa ovog pravca, delovi 264. divizije, 1. puk »Brandenburg«, 92. motorizovani puk, četnici i ustaše (u svemu oko 7.500 ljudi, sedam baterija topova i sedamnaest tenkova sa brojnim vozilima) nastupili su 31. jula ka Vrlici, na pravcima: Knin — Kijevo — Vrlika, Kosovo — Kozjak — Vrlika, Drniš — Vrlika i Sinj — Vrlika, s ciljem da koncentrično prodro u Vrliku i na Kozjaku razbiju 20. diviziju. Na liniji Maglaj — Kunića — zapadne padine Kozjaka — Pakovo brdo — Oštra glavica nalazila se 20. divizija s jačim rezervama, a na Crnoj glavici 4. brigada 9. divizije, sa zadatkom da brane posednute rejone, ali u slučaju jačeg napada neprijatelja da primene zadržavajući odbranu i povuku se na Dinaru. Nemačko-četnička kolona¹⁵⁴ sa pravca Knina uspela je posle šestosatne borbe da potisne 4. brigadu 9. divizije sa Crne glavice i prodre u Kijevo. Četničko-nemačke snage iz Kosova napale su 9. brigadu na Pakovom brdu i 8. brigadu na severo-I zapadnim padinama Kozjaka. Obe brigade uspešno su odbijale napade neprijatelja, ali su se, zbog prodora nemačko-četničke kolone ka Kijevo, morale povući ka Dinari, na odsek Koljani

¹⁵⁴ Oko 1.500 nemačkih vojnika, 1.200 četnika, dve baterije topova i pet tenkova.

Ježević. Deseta brigada je s Mosećko-svilajskim odredom "držala na liniji Orlovača — Kunića jaku nemačko-ustašku jflonu koja je nastupala od Drniša.¹⁵⁵ Štab 10. brigade sa dva hataljona izvršio je manevar ka boku nemačkih snaga, iznenada napao kod Gradine i odbacio prema Štikovu. Neprijatelj je a ovoga pravca tek uveče prodro u Vrliku. Za to vreme je Mosorski odred odbio nekoliko neprijateljskih ispadova iz Sinja. I Očekujući da će neprijatelj produžiti dejstva iz Vrlike ka Dinari, Štab 8. korpusa naredio je 20. diviziji i 4. brigadi 9. divizije da na liniji Koljani — Ježević — Podgradina — Glavaš zatvore pravce od Vrlike ka Braćevu Docu i Uništu, a 19. divizija — da iz rejona Kistanja izbije u Prominu i dejstvom ka Kninu i Drnišu oslabi neprijateljski pritisak ka Dinari.

Nemačke i četničke snage nastupile su iz Vrlike 1. avgusta i već sutradan prodrle pravcem Koljani — Cubrice, potisnuvši 8. brigadu 20. divizije ka Modrašu i Braćevu Docu. Pošto su se, noću 1/2. avgusta, 5. brigada 19. divizije i Prominski odred prebacili u Prominu i razbili ustaše u Mratovu i Oklaju, pa zatim produžili dejstva ka Vrbniku i Razvodu, Štab 15. korpusa povukao je deo snaga iz Vrlike ka Kninu, Kosovu i Drnišu. A to je omogućilo 20. diviziji da pred veće 2. avgusta odbaci nemačke jedinice sa Dinare ka Vrlici. Sutradan je neprijatelj napao 5. brigadu i Prominski odred na Promini, ali su se oni noću 3¹⁵⁴/4. avgusta povratili preko Krke u rejon Kistanja. Za too vreme su ostale snage 19. divizije zatvarale pravce Skradin — Kistanje i Knin — Kistanje, kao i one pravce koji od Obrovca; i Benkovca izvode u Bukovicu.

U julu je u okviru 8. korpusa poboljšano sadejstvo između divizija. Korpus je suzbio nekoliko neprijateljskih napada i naneo veće gubitke četnicima i ustašama u Vrličkoj krajini, u Kosovu i na Promini. Ovi uspesi ubrzali su proces demoralizacije koji je posle sporazuma Tito — šubašić bio nastupio u četničkim redovima.

Tokom avgusta je 8. korpus glavnju pažnju usmerio na mobilizaciju novih boraca, na vojno-stručno uzdizanje i dalje moralno-političko učvršćenje potčinjenih jedinica. Pri tom je 19. divizija branila Bukovicu i, na obali, odsek Vodice — Biograd, radi veze sa ostrvima; 20. divizija na Dinari obezbeđivala žetu, odbijajući ispade nemačkih delova i ustaša iz Vrlike i Sinja; 9. divizija zatvarala pravac Knin — Bosansko Grahove i u severozapadnom delu Livanjskog polja vodila borbe s ftemačkim delovima koji su povremeno vršili ispade iz Livna; 26. divizija upućivala s Visa na susedna ostrva izvesne delove.

E' ¹⁵⁵ Oko 1.500 nemačkih vojnika, 1.000 ustaša i četnika, dvanaest tenkova i dve baterije haubica.

Ikoji su s tamošnjim partizanskim odredima izvršili nekolifcij uspelih akcija. Grupe partizanskih odreda izvodile su uz obalu zasede i diverzije, povremeno napadajući neprijateljske posade. Naročito je na Biokovu i u dolini donjeg toka Neretve oživela delatnost Grupe južnodalmatinskih odreda, koju su delovi 369 i 118. divizije češće napadali bez znatnih uspeha. Savezničke pomorske snage imale su s neprijateljem niz okršaja na moru.¹⁵⁶ Naše pomorske snage¹⁵⁷ bile su prvenstveno upotrebljene za prevoz naoružanja, opreme, hrane i ljudstva iz Baze NOVJ u Bariju na Vis i kopno i za evakuaciju ranjenika i zbega u Italiju.¹⁵⁸

Usled ovako povoljne situacije u Dalmaciji, Štab 8. korpusa doneo je odluku da proširi dejstva ka Gračacu, kako bi u pozadini nemačkih snaga u obalskom pojasu presekao komunikaciju Knin — Gospic i u široj zoni povezao oslobođenu teritoriju severne Dalmacije i južne Like. Radi toga je naredio 20. diviziji da delom snaga zatvori pravac Knin — Bosansko Grahovo, a celu 9. diviziju uputio je u južnu Liku, u region Glogovo — Gubavčev Polje — Derin Gaj. Uz obezbeđenje koje su vjrhili 3. brigada 35. divizije¹⁵⁹ sa pravca Gospic-a, 6.

¹⁵⁶ U periodu jun—avgust savezničke pomorske jedinice (motorne topovnjače i torpedni čamci) izvele su nekoliko napada na nemačka plovna sredstva: noću 29/30. juna kod Korčule potopile jedan desantni čamac i oštetile drugi desantni čamac, jednu penisu i jedan brod; noću 17/18. jula potopile u Mljetskom kanalu dva desanta i jurišna čamca i oštetile jednu penisu; noću 25/26. jula uništile naoružani motorni jedrenjak »Vegu« i tri torpedna čamca, a zarobile dva desanta i jurišna čamca; noću 29/30. jula kod Visa potopile motorni jedrenjak »Triton«, a noću između 7. i 8. avgusta potopile tanker »F 968« i oštetile tanker »F 963«.

¹⁵⁷ Najznačajnija borbena akcija jedinica Mornarice NOVJ bila je zarobljavanje nemačkog naoružanog broda »Felice« (Felice) 29. jula kod oстрva Ista.

¹⁵⁸ Na oстрvo Vis je do kraja avgusta, po naredenju Vrhovnog štaba, pristigla iz Italije 1. tenkovska brigada. Od artiljerije koja se tada nalazila na oстрvu formirana je artiljerijska grupa jačine pet diviziona. Pored toga, na ostrvu je izraden i aerodrom, na koji je u avgustu prebačen deo naše 1. lovačke eskadrile. Mornarica (Štab mornarice je bio na oстрву Visu) imala je krajem avgusta četiri sektora: 2. pomorsko-obalski sektor obuhvatao je oстрva Hrvatskog primorja (od kojih su bila slobodna: Olib, Silba, Premuda, Ist, Molat), 3. pomorsko-obalski sektor obuhvatao je oстрva severne Dalmacije (slobodna su bila sva sem "Uljana i Pašmana"), 4. pomorsko-obalski sektor obuhvatao je oстрva srednje Dalmacije (slobodan je bio samo Vis), a 5. sektor nalazio se na oстрvu Lastovu. Po direktivi Vrhovnog štaba radilo se još i na uspostavljanju 1. pomorsko-obalskog sektora (koji bi obuhvatio obalu Istre i Slovenačkog primorja) i 6. sektora (na širokom obalskom odseku Dubrovnik — Boka Kotorska).

¹⁵⁹ Upućena je na taj zadatak po naredenju Glavnog štaba Hrvatske.

brigada i dva bataljona 5. brigade 19. divizije od Otrića, Zadarški odred i jedan bataljon 5. brigade prema Obrovcu, ujutru 28. avgusta otpočeo je napad 3. i 4. brigade 9. divizije na posadu Gračaca (podržan artiljerijskim divizionom 35. divizije) i napad 13. brigade 9. divizije na posadu Graba. Oba uporišta je branilo oko 700 dobro utvrđenih nemačkih vojnika i četnika. Započet sa zakašnjanjem, bez dovoljno snažnog udara, dočekan žilavim otporom branioca, ovaj napad (kao ni novi sledeće noći) nije uspeo, pa je 9. divizija prešla na blokadu Gračaca. Za to vreme jedinice na obezbedenju vodile su oštru borbu sprečavajući pristizanje neprijateljskih ojačanja ka Gračacu. Ali zbog sve jačeg pritiska neprijatelja sa pravca Gospic-a, i slabih izgleda u pogledu zauzimanja Gračaca, Štab korpusa je 9. diviziju povukao na liniji Otrić — Srb — Lapac a 19. diviziju uputio u severnu Dalmaciju.

Dejstvujući u obalskom pojasu Dalmacije, posednutom jakim i dobro utvrđenim nemačkim, ustaško-domobranskim i četničkim jedinicama, 8. korpus je u ovom periodu — oslanjajući se na dejstva jedinica 1, 5. i 11. korpusa u svom zaledju i na svoje baze na Dinari i ostrvu Visu — odbranio slobodnu teritoriju, uporno dejstvovao uz samu obalu i ostvario redovniju vezu između ostrva i kopna. Izmičući udaru jačih nemačkih snaga i parališući njihove napade protivdejstvima u pozadinu, on je brzo povraćao izgubljene rejone. Dejstva 8. korpusa bila su izrazito manevarska. Iako često potiskivane od neprijatelja, njegove jedinice nisu gubile inicijativu. Dobro naoružana 26. divizija postigla je vidne uspehe i u napadima na jača neprijateljska uporišta na susednim ostrvima. Nedostatak radiosredstava otežavao je inače poboljšano sadejstvo jedinica.

Slobodna teritorija srednje, i zapadne Bosne i Dalmacije, na kojoj su dejstvovali 1, 5. i 8. korpus, imala je operativno-strategijski značaj za razvoj oslobođilačkog rata. Na njoj se, od kapitulacije Italije, nalazio Vrhovni štab sa ostalim rukovodećim telima nove Jugoslavije. Ona je zahvatala i deo obalskog pojasa nemačke odbrane, gde su snage NOVJ ugrožavale najvažnije komunikacije neprijatelja koje s jadranske obale izvode u dolinu Save. S ove slobodne teritorije uspostavljena je i održavana veza Narodnooslobodilačke vojske sa savezničkim snagama u Italiji. Stoga je nemačka komanda nastojala da održi kontrolu u obalskom pojusu i u dubljem zaledju obezbedi komunikacije, da sprečava konsolidovanje oslobođenih područja

i nanosi što veće gubitke jedinicama NOVJ. Iako je u tom pogledu postigla izvesne rezultate, ona nije postigla najvažniji cilj, za čije je ostvarenje bila angažovala velike snage i sredstva: uništenje Vrhovnog štaba NOVJ. Elastična odbrana koju su 1., 5. i 8. korpus primenili u vreme drvarske operacije bila je najceelishodniji vid dejstva. S obzirom na plan Vrhovnog štaba o prenošenju težišta operacija NOVJ u istočne oblasti, nije trebalo ulaziti u teške i dugotrajne borbe s neprijateljem u zapadnoj Bosni, Dalmaciji i Lici. Vojno-politička situacija polovinom 1944. zahtevala je da se jače snage što pre upute prema Srbiji i da se Vrhovni štab nađe na bezbednjem mestu radi uspešnog vođenja predstojećih operacija i daljeg vođenja rata i revolucije.